https://www.doi.org/10.31918/twejer. 2253.7

e-ISSN (2617-0752)   p-ISSN (2617-0744)

ئیدمۆندس و کارە زانستییەکانی لەبارەی کوردناسی

م. ی. چیا جوهر عمر
زانکۆی کۆیە/ بەشی مێژوو
Chia.jawhar@koyauniversity.org

م. ی. شەوین جنگی عبدالله
بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی کۆیە
shawin.abdullah155@gmail.com

پوختە

کوردناسی لقێکی گرنگی زانستی ڕۆژهەڵاتناسییە، کە گرنگی دەدات بە لێکۆڵینەوە لەبارەی کورد، ئیدمۆندسیش یەکێکە لەو کوردناسانەی لە ڕێگەی بەرهەمەکانییەوە هەوڵیداوە لەبارەی کورد بکۆڵێتەوە، ئەم توێژینەوەیە، پێکهاتووە لە دەروازە و دوو تەوەرە و ئەنجام، لە دەروازەدا ژیان و کەسایەتیی ئیدمۆندس خراوەتەڕوو، لە تەوەرەی یەکمیشدا تیشک خراوەتە سەر کارە زانستییەکانی لەبارەی کورد، وەک کتێب و وتارە گرنگەکانی، هەرچی تەوەرەی دووەمە دیارترین تێڕوانین و بیروبۆچوونەکانی ئەم کوردناسە خراوەتەڕوو، کە چۆن لە کۆمەڵگە و دابونەریت و ئاینی ناوچە کوردییەکانی ڕوانیوە، بە تایبەتی قسەکردن دەربارەی کۆمەڵێک دیاردەی ئاینی و کۆمەڵایەتی کە سەرەنجی ڕاکێشاوە.

پرسیاری سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە؛ تەنیا سەرچاوەی بەرهەمی نووسەرانی کوردی سەدەی بیستەم بەسە بۆ ئەوەی لەم مێژووی کوردی قۆناغی دوای ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی تێبگەین و توانیویانە وەڵامی هەموو ئەو پرسیارانە بدەنەوە، کە بۆ خوێنەر دروستدەبێت یان بۆ دۆزینەوەی وەڵامەکانمان پێویستمان بە تۆمار و نووسینەکانی کوردناسانە و دەکرێت ببنە سەرچاوەیەکی ڕەسەن و سەرەکی بۆ نووسینەوەی مێژووی کورد. ئەنجامی ئەم توێژینەوەیە ئەوە دەخاتەڕوو، کارە زانستییەکانی ئیدمۆندس لەبارەی کورد، دەتواندرێت وەک سەرچاوەیەکی گرنگ و ڕەسەن بۆ نووسینەوەی مێژووی کورد لەسەدەی بیستەمدا پشتی پێ ببەسترێت، بەهۆی ئەوەی توانیویەتی تیشک بخاتە سەر هەمە لایەنی مێژووی کورد و تاڕادەیەکی باشیش خۆی پاراستووە لە لایەنگیری، بە تایبەتی لە نووسینەوەی مێژووی کۆمەڵایەتی و ئاینیی ناوچە کوردییەکان.

وشە کلیلییەکان: کوردناسی، ئیدمۆندس، تێڕوانین، ئاین، کۆمەڵگەی کوردی.

ئیدمۆندس و کارە زانستییەکانی لەبارەی کوردناسی

پێشەکی

کوردناسی وەک لقێک لە زانستی ڕۆژهەڵاتناسی، یەکێکە لە لایەنە هەرە گرنگەکانی مێژوو، سەرەڕای هەبوونی کۆمەڵێک کاریگەریی ئەرێنی و نەرێنی بەسەر مێژووی کوردەوە، بەڵام توانیویەتی چەند لایەنێک لە لایەنە شاراوەکانی مێژوو و دابونەریتی کورد تۆمار بکات و بیپارێزێت، کوردناسی بەڕیتانی (ئیدمۆندس) یەکێکە لەو کەسایەتییە دیار و ناسراوانەی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هاتۆتە کوردستان، هەرچەندە لەو کاتەدا وەک کەسێکی سیاسی و سەربازی ڕۆڵی بینیوە، بەڵام لەپاڵ ئەوەشدا کۆمەڵێک لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی لەبارەی کوردەوە ئەنجامداوە، کە سەنگ و قورسایی خۆیان لە چواچێوەی زانستی کوردناسیدا هەیە، دەتوانین بڵێین ئیدمۆندس پێشەنگی کوردناسانی ئینگلیزە، کە لێکۆڵینەوەکانی تاڕادەیەکی زۆر ورد و فراوانبێت سەرجەم لایەنەکانی (سیاسی و کۆمەڵایەتی و زمانەوانی و ئاینی) لەخۆبگرێت. ناونیشانی بابەتەکەش، کە بریتییە لە (ئیدمۆندس و کارە زانستییەکانی لەبارەی کوردناسی)، هەوڵدانێکە بۆ بەدیارخستنی تێڕوانین و کارە زانستییەکانی ئەم کوردناسە بۆ کورد، بە تایبەتی لە لایەنی کۆمەڵایەتی و ئاینی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستدا.

ئەم توێژینەوەیە لە دەروازە و دوو تەوەرەی سەرەکی پێکهاتووە، لە دەروازەدا باس لە ژیان و کەسایەتیی ئیدمۆندس کراوە، لە تەوەرەی یەکەمیشدا تیشک خراوەتە سەر کارە زانستییەکانی، بە تایبەتی کتێب و وتارە کاریگەرەکانی لەسەر مێژووی کورد. تەوەرەی دووەم: تایبەت کراوە بە تێڕوانینی ئیدمۆندس بۆ کۆمەڵگەی کوردی، لە خاڵی یەکەم: تیشک خراوەتە سەر دابونەریتی کۆمەڵگەی کوردی، خاڵی دووەمیش تایبەت کراوە بە ئاینی کورد و ناوچە کوردییەکان لە دید و وێنای ئیدمۆندس. هۆکاری سەرەکیی هەڵبژاردنی ئەم ناونیشانە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە؛ سەرەڕای ئەوەی کارە زانستییەکانی ئیدمۆندس پڕبایەخن بۆ نووسینەوەی مێژووی کورد، بەڵام وەک پێویست گرنگی پێنەدراوە و توێژینەوەی ئەوتۆی لەبارەیەوە نەکراوە، بە جۆرێک بتوانێت لایەنە ئەرێنی و نەرێنییەکانی بەرچاو بخات، گرنگیی ئەم توێژینەوەیە زۆرتر خۆی لەوەدا دەبینێتەوە؛ هەوڵدانێکە بۆ کۆکردنەوە و بەدیارخستنی گرنگترین نووسینەکانی ئیدمۆندس و تیشکخستنە سەر تێڕوانینەکانی بۆ کۆمەڵگەی کوردی، لە ڕێگەیەوە بایەخی نووسینەکانی کوردناسان بزانرێت بۆ گەڕان بەدوای لایەنە شاراوەکانی مێژووی کورد.

پرسیاری سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە، تەنیا سەرچاوە و بەرهەمی نووسەرانی کوردی سەدەی بیستەم بەسە بۆ ئەوەی لە مێژووی کوردی قۆناغی دوای ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی تێبگەین، ئەوان توانیویانە وەڵامی هەموو ئەو پرسیارانە بدەنەوە، کە بۆ خوێنەر دروستدەبێت یان بۆ دۆزینەوەی وەڵامەکانمان پێویستمان بە تۆمار و نووسینەکانی کوردناسانە و دەکرێت ببنە سەرچاوەیەکی ڕەسەن و سەرەکی بۆ نووسینەوەی مێژووی کورد. میتۆدی نووسینی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە میتۆدی هێنانەوەی دەق و شیکردنەوەی لە شوێنی پێویستیشدا بۆ پشتڕاستکردنەوەی زانیارییەکان میتۆدی بەراودکاری بەکارهاتووە. لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە زۆرترین دەق لە

کتێب و وتارەکانی ئیدمۆندس بەکاربهێنرێت، چونکە تایبەتمەندیی توێژینەوەکە وادەخوازێت، بۆ هەر تەوەرە و بابەتێک یەکێک لە بەرهەمەکانی بەکاربهێنرێت، بەڵام کتێبی (کورد تورک عەرەب)، لە زۆرترین شوێندا لەم توێژینەوەیە بەکارهاتووە و سوودی لێ وەرگیراوە، ئەویش بەهۆی هەمەلایەنیی کتێبەکە، کە باس لە بارودۆخی سیاسی و ئاینی و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەی کوردی دەکات لە سەدەی بیستەمدا، ئەمە جگە لە چەند سەرچاوەیەکی تری وەک، بیبلۆگرافیای کوردناسی نووسەر نەجاتی عەبدوڵا، تاڕادەیەکی باش سوودی لێوەرگیراوە، بە تایبەتی بۆ ناساندنی کارە زانستییەکانی ئیدمۆندس.

ئەنجامی ئەم توێژینەوەیە ئەوە دەخاتەڕوو، کارە زانستییەکانی ئیدمۆندس لەبارەی کورد، دەتوانرێت وەک سەرچاوەیەکی گرنگ و ڕەسەن بۆ نووسینەوەی مێژووی کورد لەسەدەی بیستەمدا پشتی پێ ببەسترێت، بەهۆی ئەوەی توانیویەتی تیشک بخاتە سەر هەمەلایەنیی مێژووی کورد و تاڕادەیەکی باشیش خۆی پاراستووە لە لایەنگیری، بە تایبەتی لە نووسینەوەی مێژووی کۆمەڵایەتی و ئاینیی ناوچە کوردییەکان.

دەروازە: ژیان و کەسیەتیی ئیدمۆندس

ژیانی ئیدمۆندس (١٨٨٩-١٩٧٩):

سیسیل جۆن ئیدمۆندس (Cecil John Edmonds) هەندێ جار بە پلە و نازناوی سەربازی ناوی هاتووە، وەک (میجەر ئیدمۆندس) (احمد،٢٠٠١، ٢٢٣/٢)، لە ٢٦ ی ئۆکتۆبەری ساڵی (١٨٨٩) لە شاری (ئۆساکا)ی وڵاتی یابان لەدایکبووە، بەهۆی ئەوەی باوکی لەوێ قەشەبووە (بەسری،٢٠٠٢، ٢٤٠)، لە تەمەنی حەوت ساڵیدا دەگەڕێتەوە ئینگلتەرا، پاش تەواوکردنی خوێندنی دواناوەندی بۆ خوێندنی زمانە ئەورووپییەکان چووە بۆ ئەڵمانیا و فەرەنسا (بەرزنجی،٢٠٠٧، ١٠٦)، لە قوتابخانەی bed)

(crists Hospital and Pembroke خوێندویەتی، پاشان ford)
(college (کۆلێژی پەمبروک و نەخۆشخانەی مەسیحی) تەواوکردووە، دوای ئەمە لە زانکۆی (Cambridge کامبریج) وەرگیراوە (Roshani,2013,1)، لەوێ فێری سێ زمانی ڕۆژهەڵاتی (عەرەبی، تورکی، فارسی) بووە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٥٧)، ئیدمۆندس لە ماوەی ژیانیدا چەندین پۆست و پلەی ئیداری و کارگێڕی و حکومی لە بەریتانیا وەرگرتووە، تاوەکو پلەی وەزیر ڕۆیشتووە، ئەمەش نیشانەی لێهاتوویی و سەرکەوتوویی لە کارەکانیدا بەدیاردەخات. هەروەک خۆی لەیاداشتەکانی باس لەوەدەکات، لە سێپتەمبەری ساڵی (١٩١٢)دا ئینگلتەرای بەرەو قوستەنتینیە بەجێهێشتووە، بەر لە گەیشتنی ئیدمۆندس بڕیاری ئەوە درابوو، وەکو نوێنەری سیاسی بنێردرێتە پارێزگای (بوشهر)، کە دەکەوێتە سەر کەنداوی فارس لە باشووری وڵاتی ئێران (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٠٣)، دوای ئەمە ئیدمۆندس لە ساڵی (١٩١٣) وەک و یاریدەدەری ئەفسەری سیاسی لە میسۆپۆتامیا ڕۆڵی گێڕاوە (Roshani,2013,1).

هاتنی ئیدمۆندس بۆ باشووری کوردستان، بۆ دوای تەواوبونی جەنگی یەکەمی جیهانی دەگەڕێتەوە، لەگەڵ یەکەکانی سوپای بەریتانیا هاتۆتە سلێمانی، لە ساڵی (١٩١٩) ئەرکێکی تایبەتی پێ سپێردراوە (ئیبراهیمی،٢٠٠٨، ٨٧)، ئیدمۆندس خۆی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات لە (١٥ / جونی ١٩١٩) بۆ بەڕێوەبەرایەتیی ئەفسەرانی چەمچەماڵ گواستراوەتەوە، بەشداریی سەرکوتکردنی زۆربەی زۆری ئەو ڕاپەڕین و جوڵانەوانەی کردووە، کە لەم ناوچەیەدا سەریان هەڵداوە، بە تایبەتی ڕاپەڕینی یەکەمی (شیخ محمود) لە دەربەندی بازیان، ئیدمۆندس خۆی شێخ محمودی بە بریندازی بەدیلگرتووە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٦٤-٧٨)، لە ساڵی (١٩٢٢) پلەی کارگێڕی بەرزکراوەتەوە، بووە بە ڕاوێژکاری سیاسی و سەرپەرشتیاری ئیداری لە ناوچەی کەرکوک و سلێمانی لەژێر سایەی حکومەتی

عێراقی(Roshani,2013,1-2). ساڵی (١٩٢٤) ئەفسەر بووە، لەو لێژنەیەی کە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ویلایەتی موصڵ پێکهێندرابوو (بەرزنجی،٢٠٠٧، ١٠٨)، کە لە لایەن کۆمەڵەی گەلانەوە نێردرابوو بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نێوان تورکیا و عێراق (ئۆقە،٢٠٠٠، ٢٢)، لە ساڵی (١٩٢٨) حاکمی بەریتانیا و ئەندامی نێردرای نەتەوەکان بووە بۆ زانیاری وەگرتن لە بەرەکانی نێوان (عێراق و سوریا)، دواتر لە ساڵی (١٩٣٣) بووە بە ڕاوێژکاری وەزارەتی کاروباری دەرەوەی عێراق (Roshani,2013, 2).

لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٣٥ – ١٩٤٥) ئەرکی تری پێسپێردراوە(ئیبراهیمی،٢٠٠٨، ٨٦) بووە بە ڕاوێژکاری بەریتانی بۆ کاروباری کوردستان لە وەزارەتی ناوخۆی عێراق (عەلی،٢٠١٠/٢، ٢٦٦)، پاش ئەوەی دەگەڕێتەوە لەندەن، بەهۆی ئەو شارەزاییەی لەماوەی کارکردنیدا لە ڕۆژهەڵات بەدەستهێنابوو، دەکرێت بە ڕاوێژکار لە وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا، پاشان دەبێتە نوینەری هەمیشەیی لە دەزگای نێودەوڵەتی بۆ پەناهەندەکان لە (جنێف)، لە ساڵی (١٩٥٠) خانەنشین دەکرێت، بەڵام ئیدمۆندس هەوڵیداوە ئەو زانیاری و شارەزاییەی، کە لە سەر ڕۆژهەڵات بە گشتی و کوردستان بە تایبەتی هەیبووە بیگەیەنێت، ئەوەبوو لە پەیمانگای توێژینەوەی ڕۆژهەڵاتی ئەفریقی سەر بە زانکۆی لەندەن وەک مامۆستا و وانەبێژی زمانی کوردی دەستبەکاربووە (بەسری،٢٠٠٢، ٢٤٠). ئیدمۆندس لە تەمەنی (٩٠) ساڵی و لە (١١ جونی ١٩٧٩) لە بەریتانیا کۆچی دوایی کردووە(Roshani,2013, 2).

٢- کەسایەتیی ئیدمۆندس:

ئیدمۆندس کەسایەتییەکی توندوتیژ و ڕەقی هەبووە، بەشی هەرەزۆری ژیانی خۆی بۆ بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا تەرخانکردبوو، بە تایبەتی لە پرسە سیاسییەکاندا، بۆ سەقامگیرکردنی سیاسەتی بەریتانیا لە هیچ هەوڵێک بۆ سەرکوتکردنی بزووتنەوە نەتەوەییەکانی کورد و کپکردنی لەو بەشەی باشووری کوردستان نەوەستاوەتەوە، لە چەندین شەڕ و پێکدادانێکی سوپای ئینگلیز دژی بزووتنەوەکانی کورد، ڕاستەوخۆ بەشداری کردووە، بە تایبەتی بەشداریی ڕاستەوخۆی کردووە لەگەڵ ئەو فڕۆکانەی، کە لە ساڵی (١٩١٩ و ١٩٢٠) بۆمببارانی خانووە قوڕینەکانی گوندەکانی کوردستانیان کردووە، ژمارەیەکی زۆری هاوڵاتییان لەم هێرشانەدا کوژراون (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٧)، ئیدمۆندس خۆی فڕۆکەوانی فڕۆکەی بۆمبهاوێژی بەریتانیا بووە، کە شاری سلێمانییان بۆردومانکردووە، (ئیبراهیمی،٢٠٠٨، ٨٧-٨٨)، لەوبارەیەوە چەندین نموونە و بەڵگە بەردەستن دەریدەخەن ئیدمۆندس کەسایەتییەکی توندوتیژی هەبووە، ئەوەتا خۆی دەڵێت: "هەستی بۆردومانکردنی گوندەکانی دەوروبەری شاری سلێمانی بە ڕاستی خرۆشهێنەرە"(ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٧)، ئیدمۆندس بەشداریی ئەم بۆمببارنەشی کردووە، کە لە (٣ مارسی ساڵی ١٩٢٣) کراوەتە سەر شاری سلێمانی، بۆ دەرپەڕاندنی شێخ محمود (کۆچێرا،٢٠٠٤، ١٤)، لێرەدا نموونەی ئەو جۆرە دەربڕینانەی ئەو لە نووسینەکانیدا بە ئاشکرا دیارە، کاتێک دەبینین چۆن سنووری مرۆڤایەتی تێکدەشکێنێ و چەند بە خۆشحاڵیەوە باس لەم ڕووداوە ناخۆشانەدەکات و دەڵێت: " کاتێک بۆمبێکی گڕدار بەردەبۆوە دواییش بڵێسەی ئاگر خەرمانەی دەدا و جارجار دووکەڵی لێ هەڵدەستا منی شێت و شەیدا دەکرد، هەستێکی زۆر خۆشی پێدەدام، بەڵام داخەکەم ئەم جۆشوخرۆشە پەرەناسەنێت، چونکە خانووە گڵینەکان ئاگرەکەیان زوو دەکوژێتەوە " (ئیدمۆندس،٧،٢٠٠٤-٨). دەتوانین بڵێین ئەم جۆرە هەستەی ئیدمۆندس

بەرانبەر بە کۆمەڵە هاولاتییەکی بێدەسەلات، ئەوپەڕی بێبەزەیی و توندوتیژیی ئەومان بۆ دەردەخات.

هەرئەم کەسایەتی و ڕەفتارانەی وای کردووە ئیدمۆندس ببێتە جێگەی ڕەخنەی ژمارەیەک لەو کەسانەی ڕۆشنبیر بوون، یاخود ئاگاداری بارودۆخی سیاسیی وڵات بوون، یەکێک لەوانەی ڕەخنەی توندی لە ئیدمۆندس گرتووە، (بێکەس)ی شاعیرە، کە لە ئاهەنگێک لە ساڵی (١٩٤٦) بە بۆنەی ماڵئاوایی ئیدمۆندس سازکرابوو، بێکەس لەبەردەم دەیان کەسدا بە شیعرێک بە ناونیشانی (بیست و حەوت ساڵە) ڕەخنەی لە کەسایەتیی ئیدمۆندس گرتووە، دەڵێت:

بیست و حەوت ساڵە من ڕەنجبەری تۆم   بە نان و ئاو و جل و بەرگی خۆم

خزمەتم کردی لە ئێران و ڕۆم   لە پێناوی تۆ شکاوە ئەستۆم (بێکەس، ١٩٧٠، ٥،٢٤).

تەوەرەی یەکەم: کارە زانستییەکانی ئیدمۆندس لەبارەی کورد

ئەگەرچی ئیدمۆندس وەک دەسەڵاتدارێکی سیاسی و سەربازیی بەریتانی هەرکارێکی کردبێ بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی حکومەتی بەریتانیا بووە لە ناوچەکە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند بەرهەمێکی گرنگی هەیە لە بواری کوردناسیدا، بە تایبەتی لەبارەی مێژوو و جوگرافیای کوردستان و زمانی کوردی، کە شایەنی لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەن، بۆ ئەو توێژەر و لێکۆڵەرانەی دەیانەوێت زانیاری لەسەر باشووری کوردستان کۆبکەنەوە، لێرەدا هەوڵدەدەین گرنگترین و کاریگەرترین نووسینەکانی بخەینەڕوو، بەرهەمەکانیشی بریتین لە:

أ-کتێبەکان:

١- Kurds, Turks and Arabs) (کورد تورک عەرەب)

ئەم کتێبە یەکێکە لە گرنگترین و ناسراوترین بەرهەمەکانی ئیدمۆندس، لە ساڵی (١٩٥٧) لە لەندەن چاپکراوە، ڕووداو و باسەکانی ناو ئەم کتێبە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩١٩ -١٩٢٥) دەگرێتەوە، وەرگێڕدراوەتەسەر چەند زمانێکی ڕۆژهەڵاتی، لەوانە (کوردی، عەرەبی، فارسی، تورکی). بە شێوەیەکی گشتی ئەم کتێبە لە چوار بەشی سەرەکی پێکهاتووە، کە لەناو هەر بەشێکیش بەپێی خاڵ چەند بابەتێکی لەخۆگرتووە، ئیدمۆندس ئەم کتێبەی دەربارەی مێژوو و جوگرافیا و زمان و ئەتنۆگرافیای کوردستان نووسیوە، بە تایبەتی بەشی باشووری کوردستان، لەوێدا زۆرتر جەختی لەسەر بنەماڵە ناودار و دەسەڵاتدارەکان و سیاسەتی بەریتانیا بەرانبەر بزوتنەوە چەکدارییەکانی ئەم قۆناغە دەکاتەوە، ئەمە جگە لە تێڕوانینی بۆ کۆمەڵگەی کوردی لە لایەنی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئاینی(١)، بەڵام لە بنچینەدا ئەم کتێبە بۆ بەرچاوڕوونی سەروبەندی (کێشەی ویلایەتی موصل) ئامادەکراوە، دواتر باسەکە بەگوێرەی تاقیکردنەوە و زانیارییە تایبەتییەکانی نووسەر وەک ئەفسەری سیاسیی بەریتانیا فراوانترکراوە، بۆئەوەی هەموو لایەنەکانی پرسەکە بگرێتەخۆ. (نەجاتی عەبدوڵلا) لە بارەی ئەم کتێبەوە دەڵێت: " دەبێ ئەوە لەبەرچاوبگرین ئیدمۆندس هەوڵیداوە بەبێ لایەنگری ئەم کتێبە بنووسێ" (عەبدوڵلا،٢٠٠٩، ١٣١)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئیدمۆندس تاڕادەیەک کەوتۆتە ژێر کاریگەریی سیاسەتی دەوڵەتی بەریتانیا و لە ڕوانگەی بەهێزیی خۆی (بەریتانیا) و بێهێزیی کورد ئەم بەرهەمەی نووسیوە، بە تایبەتی لە تێڕوانینی بۆ بزووتنەوە سیاسییەکانی سەدەی بیستەم، ئەوەش بە ڕوونی لە چەندین دەقدا لە نووسینی ئەم کتێبەدا بەدیاردەکەوێت. بۆ نموونە کاتێک باس لە شۆڕشی شێخ مەحمود دەکات

له سلێمانی، بەهۆی ئەوەی پێچەوانەی خواستی حکومەتی بەریتانیا وەستاوەتەوە و ئامادەی سازان نەبووە لەگەڵیان، ئەوا شێخ مەحمود وەک دەمارگیر و یاخی ناوزەنددەکات و هێرشی دەکاتە سەر (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٩١،٣٦٩).

ئەو میتۆد و شێوازەی ئیدمۆندس لە نووسینی ئەم کتێبەدا بەکاریهێناوە، زیاتر بریتییە لە شێوازی گێڕانەوەی گەشتنامەی خۆی، ئەمە جگە لەوەی لە چەند شوێنێکدا سوودی لە نووسینی ژمارەیەک لە هاوڕێیانی خۆی بینیوە، کە پێشتر ئەفسەری کارگێڕی و سیاسی بوون لە کوردستان وەک (مێجەر سۆن١٨٨١-١٩٢٣) و چەند نووسەرێکی تری پێشووی بەریتانیا وەک (کلۆدیس جەیمس ریچ ١٧٨٧-١٨٢١ز) (محو،٢٠٠٧، ١٧٢). لەگەڵ ئەوەشدا ئیدمۆندس لە بەشێکی نووسینی ئەم کتێبە وەک نووسەرێکی شارەزا و بەتوانا شێوازی گێڕانەوە و بەراوردکاری پەیڕەوکردووە، بۆ نموونە کاتێک ئەفسانەیەک یاخود چیرۆکێک لە زمانی کەسێک یان نووسەرێکەوە دەگێڕێتەوە پاشان بەراوردی دەکات لەگەڵ لێکۆڵینەوە و بیروبۆچوونەکانی خۆی، پاشان ڕاستی و ناڕاستیی ڕووداوەکە دەسەلمێنێ، بۆ نموونە لەبارەی ڕەچەڵەک و بنەچەی کورد ئەم شێوازەی بەکارهێناوە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢١-٢٢). ئەم بەرهەمەی ئیدمۆندس وەکو هەموو یان زۆربەی بەرهەمی کوردناسانی تر بێ کەم و کوڕی نییە، هەروەک خۆی دان بە مەدادەنێت، ئەمیش بەهۆی ئەوەی زانیارییەکانی ناو ئەم کتێبە، نووسینی یاداشتی ڕۆژانەی خۆی بووە، تەنانەت یەک دوو جار بەشێک لە پەڕاوی گەشتەکانی ونکردووە، بۆ بەبیرهاتنەوەی نووسینەکانی پشتی بە یادەوەریی خۆی بەستووە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٠١) . ئەمەش وادەکات گومان دروستبێت لە ڕاستی و دروستیی هەندێک لە ئامار و ژمارە و ناو و شوێنەکان.

٢-(THE KURDS WAR IN IRAQ: APLAN FOR PACE
جەنگی کورد لە عێراق، پلانێک لەپێناوی ئاشتیدا) (کێشەی کورد)

لە ڕاستیدا ئەم کتێبە بریتییە لە وتارێکی ئیدمۆندس لە (٢٦ی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٦٦) لە بارەگای کۆمەڵەی شاهانەی کاروباری ئاسیای ناوەڕاست لە لایەن ئیدمۆندس خۆیەوە خوێندرایەوە و پێشکەشکراوە (ئیدمۆندس،٢٠٠٨، ٥)، دواتر ئەم وتارە کۆکراوەتەوە و کراوەتە کتێبێکی بچووک، کە لە (٦٤) لاپەڕە پێکهاتووە بەبێ پێشەکی و پێرست ڕاستەوخۆ باسی کێشەی نێوان کورد و حکومەتی عێراقی کردووە.

ئەم وتارە لەژێر ناوی (کێشەی کورد) وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی، ئیدمۆندس بە حوکمی ئەوەی (٢٥) ساڵ لە عێراقدا ژیاوە و شارەزایی تەواوی هەبووە لە بارەی کورد و عەرەب و پاشخانێکی مێژوویی ورد و دوور و درێژی لەگەڵیان هەبووە. هەروەک کەمال مەزهەر دەڵێت: " کە لە عێراق بووە، کارمەندێکی زۆر دەستڕۆیشتوو بووە، ئاگای لە زۆر شتی بینراو و نەبینراو هەبووە" (احمد،٢٠٠٨، ١٥١/١)، لەبەر ئەمە ئیدمۆندس لە توانایدا هەبووە لە کێشەیەکی سیاسی و نەتەوەیی ئاوا گرنگدا سەر دەربکات و بتوانێ ڕاوبۆچوونی خۆی دەربارەی دەرببڕێت.

ئەم کتێبە بە گشتی خۆی لە دوو بەش دەبینێتەوە، هەرچەندە خۆی کتێبەکە دابەشی سەر هیچ بەش و باسێک نەکراوە.

لە بەشی یەکەمی ئەم کتێبەدا: ئیدمۆندس هەوڵدەدات کێشەی کورد بناسێنێت و هۆکارەکانی کێشەی نێوان کورد و حکومەتی عێراقی شیبکاتەوە، هەرچی بەشی دووەمی ئەم کتێبەیە: خۆی لە چارەسەرکردنی کێشەی نێوان کورد و حکومەتی عێراقی دەبینێتەوە، هەموو کێشە و

گرفتەکان و هەم چارەسەرەکانیشی بە شێوەی خاڵ باس کردووە و دەستنیشانی کردوون، ئەم چارەسەرانەش پێشنیازی تایبەتی خۆیەتی (ئیدمۆندس،٢٠٠٨، ١٧-٣١)، ئەوەی لە خوێندنەوەی ئەم کتێبەدا دەردەکەوێت، ئیدمۆندس هەڵوێستی بەرانبەر بە کورد گۆڕاوە بە بەراورد بە نووسینە توندەکانی لە کتێبی (کورد تورک عەرەب)، ئەمەش دەکرێت هۆکاری ئەوە بووبێت بە تێپەڕبوونی کات بۆی دەرکەوتبێ سیاسەتی بەریتانیا بەرانبەر بە کورد سیاسەتێکی بەرژەوەندیخوازانە بووە، بۆ مەبەستی بەدەستهێنانی بەرژەوەندییەکانی خۆیان باشووری کوردستانیان خستۆتە سەر حکومەتی تازە دامەزراوی عێراق، لەو کاتەشدا بینیویەتی کورد هەر لەخەبات بەردەوامە و لەلایەن حکومەتی عێراقیەوە بەردەوام دژایەتی دەکرێت، نەگەیشتوونەتە چارەسەرێکی گونجاو.

ئەوەی جێگەی تێبینییە لەم کتێبەدا، ئیدمۆندس داوا لە کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان دەکات بەپێی ئەوەی ئەوان درێژەپێدەری کۆمەڵەی گەلانن و بەپێی مادەی (١٢)ی بەندەکانی سەرۆک (ودرۆ وڵسن ١٩١٣ – ١٩٢١)(السبعاوی،٢٠١٠،٣٠١)، چارەسەری کێشەی کورد بکەن، ئەگەر هەرنا بۆ ناوبژیوانیکردنی کێشەی نێوان کورد و حکومەتی عێراقی هەوڵبدەن (ئیدمۆندس،٢٠٠٨، ٧).

ئیدمۆندس کاتێک باس لە چارەسەری کێشەی کورد دەکات، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات یەکێک لە هۆکارەکانی چارەسەرنەبوونی کێشەی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقی، بابەتی ئەو ناوچانەیە کە کورد و عەرەب تێیدا دەژین، نموونە بە شاری کەرکوک و دیالە دەهێنێتەوە و دەڵێت: " لەو باوەڕەدا نیم هیچ حکومەتێکی عێراقی توانای ئەوەی هەبێت لەسەر کورسیی فەرمانڕەوایی بمێنێتەوە، ئەگەر ڕەزامەندی لەسەر چوونە پاڵی کەرکوک بدات بۆسەر پارێزگای سلێمانی، وەک ئەو بانگەشانەی بۆی دەکرێت" (ئیدمۆندس،٢٠٠٨، ٢٣)، هەرچەندە ئەم تێڕوانینە جێگەی ناڕەزایی

سەرکردایەتیی بزوتنەوەی کوردی ئەوکات (مەلا مستەفا بارزانی)بوو، بەڵام دواتر سەرەڕای ئەم ناکۆکییانەی نێوان بزوتنەوەی کوردی و حکومەتی عێراقی، کە لەم قۆناغەدا هەیان بوو، پاش دانوستان، کە ئەوکات (عەبدولرەحمان عارف ١٩١٦-٢٠٠٧) سەرۆککۆماری عێراق بوو، گەیشتنە ڕێککەوتن و لە (٢٩-٦-١٩٦٦) بەیاننامەیەک ڕاگەیەندرا بە مەبەستی هێنانەدیی یەکێتیی نیشتمانی لە وڵات، کە خۆی لە دوانزدە خاڵ دەبینییەوە (ئیدمۆندس،٢٠٠٨، ٦١-٦٢). بەشێک لەو خاڵانەی لەناو بەیاننامەکەدا هاتبوون، هەمان ئەو داواکارییانەبوون، کە (مەلا مستەفا بارزانی) لە (٢٥-١٢-١٩٤٣) دوای کردبوو، کاتێک لە ڕێگەی نامەوە (ئیدمۆندس)ی لە بارودۆخی باشووری کوردستان ئاگادارکردبۆوەو داوای چارەسەرکردنی کێشەکان و مافی کوردی کردبوو(عەلی،٢٠١٠/٢، ٢٧٠-٢٧١).

٣-(A Kurdish-English Dictionary فەرهەنگی کوردی ئینگلیزی)

ئەم بەرهەمەش بە کارێکی گرنگی ئیدمۆندس دادەنرێت، کە بەهاوکاریی (تۆفیق وەهبی١٨٩١-١٩٨٤) نووسیویەتی (Wahaby and Edmonds,1966,3)، فەرهەنگێکی (کوردی – ئینگیزی)یە، لە ساڵی ١٩٦٦ لە چاپدراوە، ئەم فەرهەنگە نزیکەی (٢٠) هەزار وشە لەخۆدەگرێت (شریف، ٢٠٠٦: ١٢٥)، یەکەمین فەرهەنگی کوردییە کە بە زمانی ڕۆژئاوایی بڵاوکرابێتەوە، زمانەکەشی زمانی پاراوی ئەدەبی و ڕۆژنامەوانییە، لەسەر بنەمای شێوەزاری سلێمانی (کرمانجی باشوور) نووسراوە (Wahaby and Edmonds, 1966,412).

لە عێراقدا دوای هاتنی سوپای بەریتانیا و دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق و دەرچوونی یاسای زمانە خۆجێییەکان لە ساڵی ١٩٣١، زمانی کوردی لە لیوای سلێمانی و هەولێر و کەرکوک وەک زمانێکی فەرمی لە بەڕێوەبردن و پەروەردە و فێرکردندا چەسپێنرا (محو،٢٠٠٧، ٤٢٧) . وادیارە دوای ئەم هەنگاوانە لەلایەن کەسانێکی وەک (ئیدمۆندس و تۆفیق

وەهبی) یەوە بیر لەوەکراوەتەوە، زمانی کوردی زیاتر پێویستی بە وشەی نوێ و بەرەوپێشچوون هەیە، لە بواری نووسین و تەنانەت قسەکردنیش، جگە لەوەی بوونی فەرهەنگێکی کوردی - ئینگلیزی مانای کارکردنە بۆ زیاتر لێکنزیکبوونەوەی زمانی کوردی و ئینگلیزی، کە دەتواندرێت بگوترێت بە پێویستییەکی سەرەکیی ئەو قۆناغەیان زانیوە، بە تایبەتی لەو کاتەدا کە هیچ فەرهەنگێکی تری لەم شێوە پێشکەوتووە نەبووە لە نێوان ئەم دوو زمانەدا.

ئەم فەرهەنگە بە شێوازی پیتی لاتینی نووسراوە، لە ڕووی پیتەکانیشەوە ریزبەندیان بە شێوەی (ئەلف و بێ)ی عەرەبی مامناوەندییە، کە تۆفیق وەهبی دایهێناوە(Wahaby and Edmonds,1966,412) بۆ ئەوەی لە وەزارەتی پەروەردەی عێراق بەکاربێت، ئەم فەرهەنگە کەمتر پشت بە شێوازی خوێندنەوەی هێما دەنگییەکان دەبەستێت، شێوازی ڕێکخستنی بابەتەکانی دیاریکراوە و ڕێکخراوە، زانیاریی زۆری تێدایە لەلایەنی (ڕێزمانی) و وشەسازی، ئەمە جگە لەوەی پاشکۆی کورتکراوەشی تێدایە (محو،٢٠٠٧: ٤٢٨). گرنگیی ئەم فەرهەنگە لەم قۆناغەدا لەوەدا بوو، توانی کێشە و گرفتی خوێنەران لە بابەتی وەرگێڕاندا بە ڕێگای زانستی چارەسەربکات (شریف، ٢٠٠٦: ١٢٦).

٤-(A Pilgrimage to LALSH حەج بۆ لالش)

حەج بۆ لالش یەکێکی ترە لە کتێبە گرنگەکانی ئیدمۆندس، کە دەربارەی ئاین و بیروباوەڕی بەشێک لە کوردی باشووری کوردستانی نووسیوە، ئەویش ئێزیدییەکانن، ئەم کتێبەی ئیدمۆندس بریتییە لە مەتریال و کەرستەی ڕۆژانەی خۆی، لە نێوان ساڵەکانی (١٩٣٠ – ١٩٤٥) کۆی کردۆتەوە و دواتر ئەم کتێبەی لێ بەرهەمهاتووە، لە ساڵی (١٩٦٧) چاپکراوە. بە شێوەیەکی گشتی کتێبەکە بەسەر سێ بەش دابەشکراوە، بەشی یەکەم باس لە ڤیستیڤاڵی پایزانەی ئێزیدییەکان دەکات و بەشی

دووەمیشی تایبەت کردووە بە یادەوەریی شێخان، لە بەشی سێیەمدا باس لە یەکەم سەفەری خۆی دەکات بۆ شێخان (Edmonds,1967,Xii)، جگە لەمانە، کتێبەکە چوار پاشکۆی لەگەڵە، پاشکۆی یەکەم باس لە هۆزە ئێزیدییەکان و ڕەچەڵەکیان دەکات، پاشکۆی دووەم تایبەتە بە ئاوایی ئێزیدییەکان و خەملاندنی دانیشتووانیان، پاشکۆی سێیەم باس لە ئاوایی (شەبەکەکان) دەکات، پاشکۆی چوارەم و کۆتایی تایبەتکردووە لەسەر نوسخەی کوردی کتێبە پیرۆزەکانی ئێزیدی(٢) (عەبدوڵلا،٢٠٠٩، ٢٦٠).

ب-وتارە گرنگەکانی ئیدمۆندس لە بارەی کوردناسی:

ئیدمۆندس لە ماوەی کارکردنیدا، ژمارەیەکی زۆر وتاری لەبارەی کورداسیدا نووسیوە، وەک وتاری سیاسی و ئاینی، تەنانەت لە کارەکانیدا گرنگییەکی باشی بە شوێنەوارە دێرینەکانی کوردستان داوە چەند وتارێکی دەربارەی ئەم شوێنەوارانە نووسیوە، بەڵام لەهەموویان گرنگتر ئەم سێ وتارەیە کە دەیانخەینەڕوو، هەر سێ وتارەکەش دەربارەی باشووری کوردستانە، وتارەکانیش ئەمانەن:

١-(Two Ancient Monuments in Southern Kurdistan دوو شوێنەواری دێرین لە باشووری کوردستان)

ئەم وتارە بریتییە لە کورتەباسێک لەبارەی دوو شوێنەواری مێژوویی لە باشووری کوردستان، یەکەمیان لە ناوچەی دەربەندی (پەیکوڵی) لە ساڵی (١٨٤٤) لەلایەن تیمێکی ئارکیۆلۆژی ئەڵمانی دۆزراوەتەوە و لێی کۆڵدراوەتەوە(Edmonds,1925,4).

شوێنەواری دووەمیان، بەردنووسێکە لە ناوچەی قەرەداغ (دەربەندی گاور)(٣)، ئیدمۆندس لەبارەی ئەم شوێنەوارە ئاماژە بۆ ئەوەدەکات، ڕاوبۆچوونی جیاواز دەربارەی ئەو وێنە و نووسراوە هەیە، کە لەسەر

بەردەکە نەخشێندراوە، بەشێک پێیانوایە ئەم نووسراوە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ساسانییەکان و بەخەتی پەهلەوی نووسراوە، بۆچوونێکی تر ئەوەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (Naram Sinنەرامسین)(٤)، ئیدمۆندس زۆر بە وردی وەسفی شوێنەوارەکە دەکات، جگە لە وەی چەند وێنەیەکی شوێنەوارەکەشی گرتووە لەگەڵ وتارەکەدا لە مانگی یەکی ساڵی (١٩٢٥) بڵاویکردۆتەوە (Edmonds,1925,5). واپێدەچێت ئامانجی لەم کارە ناساندنی شوێنەوارە دێرینەکانی کوردستان و سەرنجڕاکێشانی شوێنەوارناسان بووبێت، بۆ ئەوەی هانیانبدات بێنە ناوچەکە و کنەوپشکنین ئەنجامبدەن، چونکە ئەم قۆناغە دامەزراوە ئەوروپییەکانی بواری شوێنەوارناسی بە وردی بەدوای شوێنەوارەکانی ڕۆژهەڵاتدا گەڕاون.

٢- (Two More Ancient Monuments in Southern Kurdistan دوو شوێنەواری تری دێرین لە باشوری کوردستان):

ئەم وتارەش بەهەمان شێوەی وتارەکەی پێشووتر، باسی دوو شوێنەواری زۆر کۆن دەکات لە چیای (بەمۆ)، کە خۆی گەشتی کردووە بۆلای هەردوو شوێنەوارەکە، یەکەمیان شوێنەوارێکە لە بەرد هەڵکەندراوە و ئیدمۆندس لە ئاداری ساڵی (١٩٢٦) سەردانی ئەم شوێنەوارەی کردووە و وێنەی گرتووە، لەگەڵ وتارەکە بڵاویکردووەتەوە (Edmonds,1928,2).

لە گەشتێکی تریدا لە نیسانی ساڵی (١٩٢٧) ئیدمۆندس شوێنەوارێکی تری لەسەر قەڵایەکی وێرانبوو دۆزیوەتەوە، کە بە قەڵای (یەزدەگورد) ناسراوە، ئەم شوێنەوارە دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغێکی زۆر کۆن، لە هەشت یان نۆ پارچە تاشە بەردی داتاشراو پێکاتووە، کە شێوەیان لە ئاسک دەچێت و ئەم شێوە داتاشراوە لە دەوڵەتی عیلامیشدا هەبووە و

دۆزراوەتەوە، بە وتەی شوێنەوارناس (سپایزەر) ئەم شوێنەوارە کۆنە دوور نییە پاش ماوەی (ئاشورییەکان)بێت. (Edmonds,1928,3-4).

٣-) A third note on rock monuments in southern Kurdistan سێیەم تێبینی لەبارەی گاشە بەردێکی شوێنەواری لە باشووری کوردستان)

ئیدمۆندس لەم وتارەدا باس لەوەدەکات لە نیسانی ساڵی (١٩٢٦) لە گەشتێکی خۆی لەنێوان هەولێر و ڕواندز شەوێک لە (باتاس) ماوەتەوە، لەو سەردانەیدا گاشەبەردێکی مێژوویی بینیوە، کە نزیکەی پێنج میل لە دەروازەی گوندی (سپیلک) دوور بووە، ئیدمۆندس پیاهەڵداتێکی جوانی بەردەکە دەکات و زۆر بە وردی پێوانەی درێژی و پانی و بەرزیی بەردەکە دەخاتەڕوو، چەند وێنەیەکی بەردەکەشی گرتووە، لەگەڵ وتارەکەدا بڵاویکردۆتەوە، چەند سەرنج و تێبینییەکی خۆی دەربارەی ئەم شوێنەوارە خستۆتەڕوو (Edmonds,1931,2)، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات ئەم داتاشین و هەڵکۆڵینی بەردە ناگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ساسانییەکان، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (ئاشوریەکان ٤٠٠٠ پ.ز- ٦١٢ پ.ز) (حسین،١٩٩٨، ٢٣). و شێوازی هونەریی هەڵکۆڵین و داتاشینی ئەم بەردە کاریگەرە بە هونەری کلاسیکی ئاشوری و فارسەکان، لەگەڵ وتارەکەدا نەخشەیەکی باشووری کوردستانی کێشاوە و بە ڕوونی شوێنی شوێنەوارە مێژووییەکەی لەسەر نەخشەکە دیاری کردووە (Edmonds,1931,5-6). ئیدمۆندس گرنگییەکی زۆری بەو نەخشەیەداوە، دیارە ئەو نەخشەیەی بۆیە کێشاوە تاکو ببێتە ڕێنیشاندەر بۆ ئەو کەسانەی دوای ئەم دێن و دەیانەوێت زانیاریی زۆرتر و وردتر لەسەر ئەم شوێنەوارە کۆبکەنەوە، بە تایبەتی بۆ لێکۆڵەرەوانی بیانیی بواری شوێنەوارناسی.

٤- The Kurdish of Iraq) كورد لە عێراق) (١٩٥٧)

ئەم وتارە وەک ناساندن و پێناسەکردنی نەتەوەی کورد وایە، بەڵام زۆرتر جەخت لە کوردی عێراق دەکاتەوە. ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کوردستان ئەو وڵاتەیە، کە کوردی تێدا نیشتەجێیە، بەسەر چەند ناوچەیەک دابەش بوون، کەوتوونەتە ژێر دەسەڵاتی چەند دەوڵەتێک، وەک (عێراق، ئێران، تورکیا، بەشێکی کەمیشی لەژێر دەسەڵاتی سوریا و سۆڤیەت)دان، ئیدمۆندس لەم وتارەدا سنووری باشووری کوردستانی دەستنیشان کردووە، لەبارەی ژمارەشیان دەڵێت: " دانیشتووانی کوردستان هەرەزۆریان کوردن، ڕێژەی کورد لە ویلایەتی موصڵ بەم شێوەیەیە، لە شاری موصڵ کورد (٣٠ %) یە، لە هەولێر (٩١%) و لە شاری کەرکوک (٥٢ %) لە شاری سلێمانی (١٠٠ %) پێکدەهێنن " (Edmonds,1957,2-3)، لە ڕاستیدا ئەم ئامارەی ئیدمۆندس، کە دەربارەی شاری کەرکوک خستوویەتیەڕوو لە ئێستادا گرنگە، چونکە ئەمە کێشەیەکی گەورەیە لە نێوان کورد و عەرەب و تورکمانەکان، لەسەر بابەتی کوردبوون و کوردنەبوونی ئەم شارە، دەتوانرێت پشتی پێ ببەسترێت، بە تایبەتی کاتێک ئاماژە بۆئەوە دەکات زۆربەی زەوییەکانی ئەم شارە موڵکی کوردن (Edmonds,1957,4).

ئیدمۆندس دێتە سەر باسی دەسەڵاتی سیاسی لە کوردستان و باس لە هەڵوێستی شێخ محمود دەکات، کاتێک بە یارمەتی ئینگلیز توانی بۆ یەکەمجار دەسەلاتداریەتیەکی هەبێت، وا چاوەڕوان دەکرا قەوارەیەکی سەربەخۆ بۆ کورد دابنێت، بەڵام وا دەرنەچوو هەر وەک ئیدمۆندس لە نامەکەی خۆیدا، کە بۆ ڕەفیق حیلمی ناردووە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات "کاتێک شێخ محمود هەوای کێوەکانی سلێمانی کاریتێکرد، لەهەر گفتێکی دابووی و هەر پەیمانێکی لەگەڵ گەورەکانی حکومەتی بەغداد کردبووی لەبیری چۆوە، زۆری پێ نەچوو ناوی خۆی نا مەلیکی کوردستان،

دەستی کرد بە داواکردنی شارەکانی تری کوردستان تاکو (جەبەل حەمرین) " (حیلمی،٢٠٠٣، ٣٣٢).

٥- (The Kurdish and The Revolution in Iraq کورد و شۆڕش لە عێراق)(١٩٥٩)

وتارێکە لە وتارە سیاسییەکانی ئیدمۆندس، دەربارەی سەرهەڵدانی شۆڕشی چواردەی تەمووزی ساڵی (١٩٥٨) و کاریگەرییەکانی بەسەر کوردەوە نووسیویەتی، لە دەسپێکدا ئیدمۆندس هەوڵدەدات هەڵوێستی کورد لە بەرانبەر کێشە دیارەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بخاتەڕوو، بە تایبەتی تێڕوانینی کورد بەرانبەر بە کێشەی عەرەب و ئیسرائیل، ئاماژە بۆئەوە دەکات کوردەکان بەو پێیەی موسڵمانن، بێگومان لەگەڵ عەرەبەکان ڕقیان لە جێنشینبوونی جولەکەکان دەبێتەوە لە فەلەستین، بەڵام کوردەکان لەگەڵ یەکێتیی عەرەبیشدا هاوسۆز نین (عەبدوڵڵا،٢٠٠٩، ١٦١) ئیدمۆندس لە سەرەتادا هەڵوێستەکانی کورد لەعێراق بەدیاردەخات، ئاماژە بۆئەوە دەکات زۆربەی گەنجەکانی کورد لە سیستەمی ڕەگەزپەرستی ناڕازین، هەست بە بێهیواییەکی زۆر دەکەن و ڕازی نین لەو ڕژێمە هاوبەشەی، کە هەیە، ئیدمۆندس لە وتارەکەدا زۆر جەخت لە سەر جوڵانەوەی بارزان دەکاتەوە، باس لە جوگرافیا و دانیشتووان و شێخەکانی بارزان دەکات (Edmonds,1959A, 4-5)، لەبارەیانە ئیدمۆندس دەڵێت: "دیارە بەڕیتانییەکان سوربوون لەسەر ئەو بەرپرسیارییەتەی، کە لەسەریانە بەرانبەر بە کوردەکان، بەڵام دواتر شێخەکانی بارزان دوو فەرمانبەری سیاسیی بەریتانیەکانییان کوشت، پاشان لەسەر ئەم کارە دووچاری سزا بوونەوە"(٥) (Edmonds,1959A, 6).

ئیدمۆندس لەم وتارەدا بۆ ڕوونکردنەوەی هەڵوێستی کورد لە شۆڕشی نوێی عێراق نموونەیەک دەهێنێتەوە و لە بارەی سەردەمی

(نوری سەعید١٨٨٨-١٩٥٨) دەدوێت، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات لە ساڵی (١٩٤٤) کاتێک نوری سەعید سەرۆکوەزیران بوو، ویستی چالاکییە سەربازییەکان لە کوردستان کەمبکاتەوە، ئەویش بە دانانی وەزیرێکی کورد بە ناوی (ماجید مستەفا) لە حکومەتی عێراقی(٦)، ئەمەش تەنها بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخی بارزان بوو، بەڵام ئەمە جێگەی ڕەخنەی مەلا مستەفای بارزان بوو، ناڕازی بوو لە ڕەفتاری ئەمنی و ڕەگەزپەرستی لە پەرلەماندا، کاتێک نوری سەعید دەستیلەکارکێشایەوە دووبارە ناکۆکی لە بارزان سەریهەڵدایەوە، لە کۆتایی ساڵی (١٩٤٥) و هەر لەو ساڵەدا مەلا مستەفا ڕووی لە ئێران کرد (Edmonds,1959A, 10)، مەبەستی ئیدمۆندس لەو نموونەیە ئەوەبوو بڵێت هەروەک چۆن دانانی وەزیرێکی کورد لە سەردەمی نوری سەعید هیچ دەستکەوتێکی نەبوو بۆ کورد، بەهەمان شێوە (شۆڕشی ١٤ی تموزی ١٩٥٨)یش سوودێکی ئەوتۆی نابێت بۆ کورد. لە درێژەی وتارەکەدا باس لەوەدەکات یەکێک لە کێشەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پرسی کوردە، پرسیار دەکات ئایا کورد مافی دیاریکردنی چارەنوسی هەیە؟ ئەگەر کورد لە عێراق لە ساڵانی (١٩٣٢)ەوە تاکو ئێستا، ئەوەیان بەدەستنەهێنابێ تائێستا هیچ ئاماژەیەک نییە، کە مافی زیاتر بە کوردان بدرێت(Edmonds,1959A, 10-11).

ئیدمۆندس لە کۆتایی وتارەکەدا دەڵێت: "ڕۆژنامەنووسی کوردی لە ئێستادا ستایشی شۆڕشی (١٤ی تەموزی ١٩٥٨)ی عێراق دەکەن، گەڕانەوەی مەلا مستەفا بارزانی خەیاڵی میللی کوردی داگیرکردووە، لەگەڵ ئەوەشدا هیچ بیرکردنەوەیەک لە بارەی کاروباری کورد لە عێراقدا لەئارادا نییە، زۆربەی گەنجە کوردەکان پێشوازی لە حکومەتی قاسم دەکەن، کە لایەنگری شوورەویە و هیوا دەخوازن، ڕەوشیان لەژێر حکومڕانیی ئەودا باشتر بێت" (Edmonds,1959A, 12).

تەوەری دووەم: تێڕوانینی ئیدمۆندس بۆ کۆمەڵگەی کوردی

ئیدمۆندس یەکێکە لەو کوردناسانەی زۆر گرنگی بە کۆمەڵگەی کوردی داوە، لە نووسینەکانیدا هەوڵیداوە کۆمەڵگەی کوردی بناسێنێ و هەڵی سەنگێنێ، چونکە ئەویش هاوشێوەی ڕۆژهەڵاتناسان و گەڕۆکەکانی تر، کۆمەڵگەی کوردی سەرنجیڕاکێشاوە و کۆمەڵێک دابونەریت جێگای تێڕامانی بووە، بۆیە کارەکانی لەم بوارەوە دەتوانێت بەرهەمێکی باش بێت بۆ ئەو کەسانەی بیانەوێت لە ڕەچەڵەکی کورد و کۆمەڵگەی کوردی بگەن، زۆربەی ئەو دابونەریتانەی ئیدمۆندس باسی کردووە، بەشێکیان نەماون و گۆڕانی بەسەرداهاتووە، بەشێکی تریشی تاکو ئێستا لە کۆمەڵگەی کوردیدا ماون و نەگۆڕاون، بوونەتە بەربەست لەبەردەم پێشکەوتن و گۆڕانی کۆمەڵگەی کوردی.

بۆیە ئیدمۆندس لە سەرەتای ناساندنی کورددا، باس لە ڕەگ و ڕەچەڵەکی کورد دەکات، لە مەشدا پشتی بە چەند چیرۆکێک بەستووە، وەک خۆشی ئاماژەی پێکردووە، ئەمانەی لە زاری کوردەکان خۆیانەوە بیستووە، ئەمانەش بریتین لە دوو ئەفسانە یاخود چیرۆک، یەکەمیان: دەگەڕێتەوە سەر ئەفسانەیەکی مێژوویی (زوحاک و مارەکانی سەرشانی)، لە ئەنجامی ڕزگارکردنی ژمارەیەک گەنج لە دەستی زوحاک و هەڵاتنیان بۆ چیا، گوایە کوردەکان لە نەوەی ئەم گەنجانەن (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٢١).

داستانی دووەم: دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (سلێمان) پێغەمبەر، کاتێک جنۆکەکان دەستیان لەگەڵ کەنیزەکەکان تێکەڵ کردووە، بنەچەی کوردەکان لەوێوە دەستپێدەکات (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٢١)، چیرۆکی گێڕانەوەی ڕەچەڵەکی کورد بۆ جنۆکە دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای نووسینەوەی مێژووی ئیسلام، بۆ نموونە مێژوونوسی ئیسلامی (مەسعودي ٣٤٨ ک) ئاماژە بەم چیرۆکە دەکات، ئەویش لە شێوەی چیرۆک بیستوویەتی و نووسیویەتیەوە (المسعودي،٢٠٠٥، ٩٦/٢) پاشان

لەلایەن نووسەرانی ترەوە وەرگێڕدراوە و دەماودەم گێڕدراوەتەوە، ئەوەی جێگای تێبینییە تەنانەت کوردیش خۆی باوەڕی بەم چیرۆکە هەبووە.

لەبارەی زمانی کوردیشەوە دەڵێت: "کوردەکان بە زمانی تایبەتی خۆیان دەدوێن، کوردەکانی سلێمانی بە زاراوەی سۆرانی و ئەوانەی باکووریش بە زاراوەی کرمانجی دەدوێن" (Edmonds,1957A,5)، بەهۆی ئەوەی ئیدمۆندس دواتر خۆی دەبێت بە پسپۆر لە زمانی کوردی لە زانکۆی لەندەن و بەهۆی ئەو گرنگیپێدانە زۆرەی بۆ زمانی کوردی، بۆیە هەڵوێستێکی توندی بەرانبەر ئەو گەڕیدە و ڕۆژهەڵاتناسانە وەرگرتووە، کەوا بەهەڵەداچوون و وایان لێکداوەتەوە زمانی کوردی شێوەیەکی زمانی فارسییە، ئەم بۆچوونە زۆر بەهەڵەدەزانێت و دەڵێت: "وێڕای پەیوەندیی خێزانی زمانەوانی لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام جیاوازییەکی فراوانیش لە ڕووی جوگرافی و مێژووییەوە لە نێوانیاندا هەیە" (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٦٨-٦٩)، ئیدمۆندس هۆکاری لێکنزیکیی زمانەکەیان و بەهەڵەداچوونی گەڕیدەکانی تر بۆئەوە دەگێڕێتەوە، بەشێک لە خەڵکی کوردستان بە زمانی فارسی قسەیان کردووە، بووەتە زمانی دەستەبژێری کۆمەڵگە و ئەدیبان، بەڵگەشی ئەوەیە لە کاتی نامە گۆڕینەوەی خۆی لەگەڵ عەشیرەتی جاف زمانی فارسییان بەکارهێناوە و بە زمانی خوێندنەوە و نووسینیان داناوە (سندی،٢٠٠٨، ٤٥).

- هۆز و عەشیرەتی کوردی:

کاتێک ئیدمۆندس دێتەسەر باسی هۆز و عەشیرەتگەری، ئاماژە بۆئەوە دەکات کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی عەشایەری و هۆزگەرییە، ئەم بابەتەش لای زۆرینەی کوردناسان جێگەی سەرنج بووە، تەنانەت کوردناس (ویگرام) کوردستان بە وڵاتی هۆزەکان ناودەبات (ویغرام،٢٠٠١، ١٤٧) . بەهەمان شێوە (مینۆرسکی) جەخت لەسەر

بالادەستیی هۆز و عەشیرەتگەری دەکاتەوە (مینورسکي،١٩٦٨، ٣٤)، ئیدمۆندس یەکێکە لەو کوردناسانەی زۆرترین نووسینەکانی خۆی بۆ عەشیرەت و هۆزگەری تەرخانکردووە لەناو کورددا، ئیدمۆندس باس لە عەشیرەتە بەناوبانگەکانی کورد دەکات و بیروڕای خۆی لەبارەیانەوە دەردەبڕێت، گومان لەوەدا نییە هۆکاری ئەم گرنگیدانەش بەم لایەنە، دەگەڕێتەوە بۆ خێڵەکیی کۆمەڵگەی کوردی لەم قۆناغەدا، بە تایبەتی ئیدمۆندس ئاماژە بۆئەوە دەکات هۆزە کوردییەکان بەردەوام لە ململانێی یەکتری دان و ناکۆکی لەنێوانیاندا هەیە (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ١٨٤،٢٧٦). ئەمەش وادەکات تا ئەو کاتەی سیستەمی هۆزایەتی و عەشایەری لە کۆمەڵگەیەکدا هەبێت هەستی نەتەوایەتی سەرهەڵنادات و گەشەناکات.

ئیدمۆندس دەڵێت: "کۆچەری کورد لەگەڵ بەدووی عەرەب لەیەک دەچن، بە تایبەتی لەناو ئەو ڕەشماڵەدا دەژین، کە لە مووی بزن دروستکراوە" (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٢٠٥) بەهەمان شێوە ئەم جۆرە ژیانە سەرنجی کوردناس (هەی) ڕاکێشاوە و هاوڕایە لەگەڵ ئیدمۆندس (هەی،٢٠١٠، ٩٤)، کەچی توێژەرێکی وەک شاکر خەسباک پێیوایە ڕاستە خێڵە کوردە کۆچەرییەکان لە ڕەشماڵدا دەژین، بەڵام سیستمی خێڵەکی و کۆچەریی کورد و عەرەب جیاوازییان هەیە، خێڵە کوردە کۆچەرییەکان بە شێوەیەکی ڕێکوپێک لە هاوین و زستاندا لەنێوان بەرزایی و نزماییەکاندا دەگوێزنەوە، لە هاویندا بەرەو ناوچەکانی باکوور کۆچ دەکەن و لە زستانیشدا بەرەو ناوچە نزمایی و دەشتەکان دەگەڕێنەوە، واتە کۆچکردنێکی وەرزییە، کە هەلومەرجی ژینگە سەپاندوویەتی، هەرچی کۆچەری عەرەبە، بە بەردەوامی لە چوار وەرزەی ساڵدا کۆچ دەکەن(خەسباک،٢٠٠٥، ٦٩-٧٠) . ئیدمۆندس لەبارەی هۆزگەرییەوە باوەڕی وایە، سیستەمی هۆزگەری لە کوردستاندا خەریکە هەرەس دێنێ(سندی،٢٠٠٨، ٩٩)، بەڵام بێگومان ئیدمۆندس مەبەستی بنەبرکردنی ئەو سیستەمە نییە، ئەوەندەی مەبەستی کاریگەریی گۆڕانە کۆمەڵایەتی و

سیاسییەکانی ئەو سەردەمەیە بەسەر کوردەوە، جا چ سەرهەڵدانی شارەکان بێ یان دروستبوونی دەوڵەتە نوێیەکان و دابرینی خێڵە کوردییەکان لەیەکتری، بەهۆی سنوورەکانەوە، چونکە تاکو ئێستاشی لەگەڵدابێ لە هەندێ ناوچەی کوردستان باوەڕبوون بە هۆزایەتی ماوە و کاریگەریی خۆی هەیە.

یەکێکی تر لەو تێبینییانەی ئیدمۆندس ئاماژەی بۆکردووە، ئەوەیە زۆربەی هۆزە کوردییەکان هەوڵی ئەوە دەدەن ڕەگ و ڕیشەی ئاینی بۆخۆیان دروست بکەن، بە جۆرێک تێبینی کردووە خۆیان دەبەنەوە سەر (پەیامبەری ئیسلام) (سندی،٢٠٠٨، ٦٣-٦٤)، تەنانەت زۆرینەی کوردناسان هەمان تێبینییان لەسەر هۆزە کوردییەکان هەبووە، کاتێک لە ڕەچەڵەک و بنەچەی هۆزێکیان پرسیوە، دیارە ئەمەش تەنها بۆ پیرۆزکردنی بنەماڵە و ئەندامانی هۆزەکەیانە، ئەمەش بەهۆی زاڵبوونی باوەڕی ئاینی بووە لەم قۆناغەدا. لە بارەی پەیوەندیی نێوان هۆز و عەشیرەتەکان لەگەڵ یەکتری، ئاکارێک سەرەنجی ئیدمۆندسی ڕاکێشاوە، ئەویش ئەوەیە زۆرجار هۆزەکان دژایەتیی یەکتریان کردووە و سوکایەتییان بە یەکتری کردووە، تەنانەت دیاردەیەکی باو بووە و چەندین نموونەی کێشەی نێوان هۆزەکان دەخاتە ڕوو، کە زۆر جار بە خوێنڕشتن کۆتایی هاتووە (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ١٨٥-١٨٤).

ئاغای کورد:

ئیدمۆندس لە نمایشکردنی دیمەنی سەرۆکهۆزی کورد (ئاغا)دا دەڵێت: "بایەخ بە ڕوخساری خۆی دەدات، خاوەن ئەسپی گرانبەها و تفەنگ و فیشەکی زۆرە، جل و بەرگی شیکە و باشترین خواردن دەخوات"(سندی،٢٠٠٨، ٩٩) ئاغای کورد بە (بارۆنی دەرەبەگ)(٧) دەداتە قەڵەم، کە بێکارە و لەسەر باج و دیاری دەژی (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٣٣)، ئاغا هەموو ئامانجێکی بەدەستهێنانی پارە و سامانە، ئەویش لە ڕێگەی

کۆکردنەوەی باج، لە ئەندامانی هۆز، کە بەسەریاندا سەپێنراوە، وەک و باجی (مەڕانە، پووشانە، ڕۆنانە و هتر)، کە هەموو ئەمانە تەنیا ئاغا و داروودەستەکەی تێیدا سوودمەندن (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٣٣)، بەهەمان شێوە کوردناس (تۆما بوا) پەنجەی بۆ ئەم جۆرە باجانە ڕاکێشاوە، کە لەناو عەشیرەت و هۆزەکان سەپێنراون بەسەر خەڵکە گشتییەکەدا (بوا،١٩٧٥، ٣٨) ئیدمۆندس دەڵێت: "لە هەموو ئەو باجانەش خراپتر (بێگار)ییە، کە ئاغا بەبێ کرێ دەیسەپێنێ بەسەر ئەندامانی هۆزەکەی بۆ (دروێنە و گێرە و کاکێشان) (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ٢٧٥).

- دیاردەی دزی و ڕێگری:

باسکردنی ئەم دیاردەیە شتێکی نوێ نییە، لە کتێبی مێژوونووس و گەڕیدەکانی سەدەکانی ناوەراستەوە بەدیدەکرێت و ئەم دیاردەیان باسکردووە، کە کورد بە ڕێگر و چەتە ناودەبەن، بەڵام ئەوەی ئیدمۆندس باسی دەکات تەنها چەند هۆز و عەشیرەتێکی کورد ئەم دیاردەیان دراوەتە پاڵ، نموونە بە هۆزی جاف و هەمەوەندەکان دەهێنێتەوە، کە ئەمانە ڕێگای قەسری شیرین بۆ خانەقین خستبووە مەترسییەوە (ئیدمۆندس، ٢٠٠٤، ١٩١) بەهەمان شێوە سەبارەت بە هەمەوندەکان (سۆن) دەڵێت:" ئەم هۆزە لەزۆربەی سەرچاوە ڕۆژئاوایی و عوسمانییەکانیش بە جەردە و دز و ڕێگر لەقەڵەمدەدرێن" (سۆن،٢٠٠٧، ١٠٦)، سەرەڕای ئەوەش باس لەوە دەکات زۆر بەهێز و بەتوانا و ئازان، بەڵام وەک ڕێگر دەیانناسێنێت، تەنانەت چەند گەڕیدە و کوردناسێکی تریش کۆکن لەسەر ئەم بۆچوونە، بۆ نموونە (مارتن ڤان برونەسن) لە کتێبەکەی خۆیدا جەخت لەسەر بابەتی ڕێگری دەکات لەنێو هۆزە کوردییەکاندا (برونەسن،١٩٩٩، ٩٧). باسکردنی ئەم دیاردەیە لەلایەن ژمارەیەکی زۆر لە کوردناسان لە کات و سەردەمی جیاوازدا، نیشانەی ئەوەیە ئەم دیاردەیە لە ناوچەکەدا هەبووە، بەڵام وەنەبێت تەنها لە ناوچە

کوردییەکان هەبوو‌بێت. دەکرێت هۆکارە سەرەکییەکانی سەرهەڵدانی ئەم دیاردەیەش بە شێوەیەکی گشتی لە دوو خاڵدا کۆبکەینەوە، یەکەم: زۆربەی کات حکومەت لەم ناوچانە وەک پێویست دەسەڵاتی نەبووە و نەیتوانیوە کۆنترۆڵی بکات. دووەم: شوێنی جوگرافیی ناوچەکە، ڕێگای سەرەکیی کاروانە بازرگانییەکان بووە.

ڕێزگرتن:

وروژاندنی چەند لایەنێکی خراپی کورد لە پێشووتردا، مانای ئەوە نییە لایەنە باشەکانی کۆمەڵگەی کوردی باسنەکردووە، بەڵکو ئیدمۆندس سەرنجی ئەوەی داوە کوردەکان ڕێز لە بەرانبەر دەگرن، کاتێکیش پێداویستییە ساکارەکانیان نمایش بکەن بۆ مەبەستی ڕێزلێنان سەردادەنەوێنن (سندی،٢٠٠٨، ٣٨)، هەر لەبارەی ڕێزلێنانەوە سەرنجی بۆچوونەکانی (ئیدمۆندس و باسیل نیکیتین) بدەین، دەبینین هاوڕان و ئاماژە بۆئەوە دەکەن مۆرکی ڕێزلێنان پەیوەستە بە مرۆڤی کوردەوە، تەنانەت لەکاتی ئاخاوتن و بانگکردندا، شتێکی سروشتییە لەگەڵ دوکاندارێک یان هەرکەسێکی تر نەیناسی بە وشەی(ئەزبەنی) واتە من بەندەی تۆم یان گەورەم، لەگەڵتا بدوێن (نیکیتین،١٩٩٧، ٢١٤).

- جلوبەرگی کوردی:

جلوبەرگی کوردی بۆتە جێگای سەرەنجی زۆرێک لە کوردناس و گەڕیدەکان، جلی کوردییان بەلاوە جوان بووە، پێمان وایە هۆکارەکەشی بۆئەوە دەگەڕێتەوە جلی کوردی بەراورد لەگەڵ جلوبەرگی نەتەوەکانی دراوسێ ڕێک و گونجاوتر بووە و هونەری تێدا بەدیدەکرێ. ئیدمۆندس بەهەمان شێوەی کوردناسانی تر باسی جلوبەرگی کوردی کردووە، بەڵام جیاوازیی ئەو لەگەڵ ئەوانی تر لەوەدایە، ئیدمۆندس بە شێوەیەک باسی جلوبەرگی کوردی دەکات وەک ئەوەی خۆی کورد بێت، چونکە زۆر

به وردی لەبارەیەوە دەدوێت، تەنانەت ناوی یەکبەیەکی جلەکان دەهێنێت و زانیاری هەیە، کە لە ناوچەیەک چی بەم جۆرە جلە دەوترێ لە ناوچەیەکی تر چی پێ دەوترێت و چۆن دەپۆشرێت (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٢٣-١٢٥)، ئیدمۆندس جگە لە جلوبەرگ باسی تەواوکاری جلوبەرگی کوردی دەکات و وەک و خەنجەر و تەسبیح، هەروەک باسیل نیکیتین هاوڕایە لەگەڵ ئیدمۆندس، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات خەنجەر لەگەڵ جلوبەرگی کوردیدا تابلۆکە تەواو دەکات، بەمەش دیمەنەکە ڕازاوەتر دێتە پێش چاو (نیکیتین،١٩٩٧، ٢٨١؛ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٢٥).

- ژنهێنان و ژن هەڵگرتن:

ئیدمۆندس لەمیانەی تێبینییە مەیدانییەکانی ئەوەی باسکردووە ڕۆڵەی خێزانە دەوڵەمەندەکان لە کوردستاندا مەیلی ئەوەدەکەن پێش وەخت ژنی یەکەم بێنن، ئاماژە بۆئەوەش دەکات پیاوانی بە تەمەنیش حەز دەکەن کچی زۆر لەخۆیان مندالتر بخوازن (سندی،٢٠٠٨، ١٢١)، ئەمەش واتە دیاردەی فرەژنی باوە لەم ناوچەیە . هەر دەربارەی ژنهێنان ئەوا پێویستە لەسەر زاوا (شیر بایی) یان لەهەندێ شوێن پێی دەترێت (خوێن) دەبێ بە باوکی کچە بدەن (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٦٧٧). هەرچی ئەم جۆرە ژنهێنانەی ترە (ژن هەڵگرتن) ئەمەش لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ڕەگی زۆر کۆنە و لای هەندێ عەشیرەت و هۆز شتێکی باوە، وەک ئەوەی ئیدمۆندس ئاماژەی بۆدەکات و دەڵێت: "هەرچەندە ئەم کارە زۆر ڕوودەدات، بەڵام ئەمە شتێکی ئاسان نییە و زۆر جار کێشە و گرفتی گەورەی لێدەکەوێتەوە" (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٧٦). کوردناس هەی ئەم تێڕوانینەی ئیدمۆندس پشتڕاستدەکاتەوە و ئەم جۆرە ژنهێنانە سەرەنجی ئەویشی ڕاکێشاوە و باس لەوەدەکات ژمارەیەکی زۆر ژن لە ڕێگەی ئەم کارەوە گیانلەدەستدەدەن (هەی،٢٠١٠، ٧٤-٧٥).

- ژنی کورد:

ژنی کورد یەکێکە لەو بابەتانەی ئیدمۆندس هەڵوەستەی لەسەر کردووە و گرنگیپێداوە، چونکە لای ڕۆژئاواییەکان ڕادەی بەکارهێنانی توندوتیژی و کۆت و بەندکردنی ژن، یاخود ڕێزگرتن و ئازادی پێدانی وەک پێوەرێک وایە بۆ لەیەکتر جیاکردنەوەی کۆمەڵگەیەکی دواکەوتوو یان پێشکەوتوو. بۆیە ئیدمۆندس ئاماژە بۆئەوە دەکات، ژنی کورد یارمەتی پیاوەکانیان دەدەن لە کارکردندا، ژنی کورد زۆر لای ئاساییە لەهەر شوێنیک بێت بەبێ شەرم پێشوازی لە دۆستێکی ئازیزی خێزانەکەی بکات، بەڵام ئەم تێڕوانینەی بۆ ژنی کورد دەبێتە جێگەی ڕەخنەی توێژەرێکی وەک (بەدرخان سندی)، چونکە ئەو دەڵێت: "ڕەنگە ئەمە تەنیا لە لادێ و ناو ڕەشماڵەکان ئەمە ببینرێ"(سندی،٢٠٠٨، ١٥٠-١٥١). ئیدمۆندس باوەڕی وایە هێزێکی گەورە لە پێکهاتەی ژنی کوردیدا هەیە، بە تایبەتی لە بواری فێرکردندا، بەردەوام داواکاریەکی شیاو لەگۆڕێ هەبوو، بۆ کردنەوەی قوتابخانە بۆ کچان لە شارەکاندا، هەروەک ئەوەی لە شاری کۆیە دایکان و باوکان ڕێگر نەبوون لەبەردەم ناردنی کچەکانیان بۆ خوێندنی تێکەڵاو(٨)(ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٣٥)، ئیدمۆندس باسی ژنانی ئازاو ناوداری کردووە (عادیلە خانمی) بەنموونە هێناوەتەوە، بە کەسایەتییەکی ناوخۆیی خاوەن دەسەڵاتی داوەتە قەڵەم و شێوازی هەڵسوڕاندنی کاروباری عادیلە خانمی زۆر بەدڵ بووە(ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٨١،٣٤) . (مێجەر سۆن)یش باشترین بەڵگەیە بۆ سەلماندنی تێڕوانینی ئیدمۆندس، لەبارەی دەسەڵاتی عادیلەخانم و دەڵێت: "عادیلە خانم لە گشت بوارەکانی ئابوری و سزادانیش بڕیار هەر بڕیاری خۆی بووە"(Sone,1926,261).

-هەڵپەرکێ و گۆرانی کوردی:

هەرچەندە ئیدمۆندس لەسەرەتادا دان بەوە دادەنێ، کە ئەو شارەزاییەکی ئەوتۆی لە مۆسیقا و شایی و هەڵپەڕکێی کوردیدا نییە، بەڵام وای بۆچووە لێکچوونێک هەیە لە نێوان شایی سلێمانی و پارچەکانی تری کوردستان، ناوی ژمارەیەک جۆری شاییی کوردی دەهێنێت، لەوانە (ڕۆینە)، کە ئاسانترینیانە و(سێ پێیی) و (شێخانی) و (ملانە) و (ئایشۆک) و هی تر، ئەگەر ژن لە هەڵپەڕکێکە بەشداری بکات، ئەوا پێی دەڵێن (ڕەشبەڵەک) بە مانای ڕەنگاوڕەنگ و تێکەڵاوی دێت (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١١٨-١١٩).

لەبارەی گۆرانیی کوردیش، ئیدمۆندس باسی لە دید و بۆچوونەکانی خۆی کردووە، حەزی لە گۆرانیی کوردی بووە و چێژی لێ بینیوە، بە بەڵگەی ئەوەی جارێک ئارەزووی لێبووە لە مێوانداریێەک گۆرانیی کوردی گوێلێبێت، بەڵام ئەوان گۆرانیی فارسییان بۆ گوتووە، ئەویش پێی توڕەبووە، ئیدمۆندس کاتێک باسی گۆرانیی دڵداری دەکات، پێیدا هەڵدەدات و دەڵێت: " وەک ئاوی کانی سازگار وایە، بەنێو دڵەکاندا شۆڕدەبێتەوە، دەکەوێتە بەرتیشکی زەردەپەڕ، مانگیش لەولاوە بەرزدەبێتەوە گۆنای بەردەکان دەکەونە بەر ڕووناکییەکەی و گۆرانیش دەنگدەداتەوە و نامەی خۆشەویستی ڕەوانە دەکات" (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٤٧).

تەوەرەی دووەم: تێڕوانینی ئیدمۆندس بۆ گرووپە ئاینییەکانی ناو کورد

١- تەریقەتی سۆفیگەری:-

کورد یەکێکە لەو نەتەوانەی دوای بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام بە ماوەیەکی کەم بیروباوەڕی ئاینی ئیسلامیان وەرگرتووە، لە ئێستادا بەشی

هەرە زۆری کورد شوێنکەوتەی ئەم ئاینەن، ئەوەی لە نووسینەکانی ئیدمۆندسدا تێبینی دەکرێت، لە بارەی ئاینی ناوچە کوردییەکان، کەمتر باس لە ئاینی ئیسلام دەکات، بەڵکو زۆرتر باس لە باوەڕبوون بە خوڕافەی ئاینی و موعجیزە و شێخەکان دەکات لە کوردستاندا. ئیدمۆندس ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کوردەکان لەسەر مەزهەبی سونین، زۆرینەشیان لەسەر ڕێبازی (شافیعی ٧٦٧-٨٢٠ ز)ن، لە ڕووی ئاینییەوە زۆر جەخت لە بنەماڵەی شێخەکان دەکاتەوە، ئاماژە بۆئەوە دەکات دوو تەریقەت لە کوردستاندا باون، خەڵک بە توندی لایەنگرییان لێدەکات، ئەویش تەریقەتی (قادری و نەقشبەندی)ین (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٤٧).

دامەزرێنەری تەریقەتی قادری، کەسێکە بە ناوی شێخ (عبدالقادری گەیلانی ١٠٧٧ – ١١٦٦)، دامەزرێنەری تەریقەتی نەقشبەندیش (محمد بەهائەدینی بوخاری ١٣٨٩-١٣١٧) یە (هاوار،١٩٨٦، ١٢١/١)، لە باشووری کوردستان بە موریدی تەریقەتی قادری دەڵێن (دەروێش) (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٠٥-١٠٦) و بەموریدی نەقشبەندیش دەڵێن (سۆفی)(٩) (شوان،٢٠٠١، ٢١)، ئیدمۆندس بە وردی باس لە ململانێی نێوان ئەم دوو تەریقەتە لە کوردستاندا دەکات، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات شەرمەزاریی شێخەکانی زنجیرەی نۆدێیی لە بنەماڵەی بەرزنجە، بە ڕاکردنی (مەولانا خالید) لە ساڵی(١٨٢٠) لە سلێمانی دەستی پێکردووە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٠٥). دیارە ئەمەش کاریگەریی گەورەی هەبووە لەسەر ناو و ناوبانگیان و کەمبوونەوەی ڕادەی خۆشەویستییان بۆ ئەم شێخە بەناوبانگە، (ڕیچ)یش هەمان بۆچوونی هەیە لە سەر ئەم بابەتە (ڕیچ،١٩٩٢، ١٥٧)، بۆیە دەکرێت ئیدمۆندس ئەم زانیارییانەی لە نووسراوەکانی ڕیچەوە وەرگرتبێت. ئیدمۆندس دەڵێت: " مەولانا خالیدی نەقشبەندی شێخێکی بەناوبانگی نەقشبەندیە و زۆربەی شێخەکانی ئەو تەریقەتە لە تەواوی جیهانی ئیسلامی خۆیان بەم کەسایەتییەوە دەبەستنەوە، شوێنکەوتەکانی جیا لە (حەزرەتی مەولانا) هەرناوێکی تری بۆ بە کوفر و حەرام دەزانن،

قسەکانی وەک (فەرموودە) دەگێڕنەوە و تەنانەت هەندێکیان بەرانبەری دەکەن لەگەڵ (پێغەمبەر)" (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٠٥)، دەکرێت ئیدمۆندس لە تێڕوانینی خۆی بۆ کۆمەڵگەی کوردی لە ڕووی ئاینییەوە زۆر جەخت لەسەر شێخ و کار و کردەوەکانیان دەکاتەوە، دیارە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هۆکاری ئەوەی لەم قۆناغەدا کوردستان زۆرتر لەژێر دەستی شێخەکان و بنەماڵە ئاینییەکان بووە و لە ڕووی سیاسی و ئاینییەوە ئەوان باڵادەستبوون.

ئیدمۆندس ئاماژە بەوە دەکات، گەلێک لە کوردەکان لەسەر ئەو خەیاڵە ساکارەن، کە دەبێت هەر کوردێک مافی خۆی بەکاربهێنێ بۆ ئەوەی پەنا بەرێتە بەر پیاوچاکێکی کورد و هەمیشە پشتی بگرێ (سندی،٢٩٦،٢٠٠٨) . ئەمە دەکرێت پەیوەندی هەبێت بە بارودۆخی ئاینی و سیاسیی ئەم قۆناغە و ململانێ توندەکانی نێوان هەر دوو ڕێبازە ئاینییە باوەکە. شتێکی تر، کە ئیدمۆندس هەڵوەستەی لەسەر دەکات، ئەویش ئەوەیە پەیڕەوکارانی تەریقەتەکان باوەڕیان وایە ئەو کەسانە کەراماتیان هەیە، واتە ئەو توانستەی مرۆڤی ئاسایی نیەتی و یەزدان بەم جۆرە مرۆڤانەی بەخشیوە، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ ئەوەی خەڵک باوەڕی پێ بهێنێت، دەبێ لەسەر بەڵگەی ئەوتۆ بەند بێ، بۆ ئەوەی خەڵک دڵنیابن لەوەی ئەو شێخە، خاوەن هێز و توانایەکی میتافیزیکی و ئاسا بەدەری هەیە و سەرەنجی خەڵک بەلای خویدا ڕابکێشێ، بۆئەوەی پیرۆزیی زیاتر بێت و ڕێزی زیاتری لێبگرن (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٩٥،١٠٧).

ئیدمۆندس لەم بارەیەوە چەند نموونەیەک لەم خوڕافە و ئەفسانە و چیرۆکە دروستکراوانە دەهێنێتەوە، کە لەو کاتەدا لەلای کوردەکان باو بوون و سەرنجیان ڕاکێشاوە، لە دیارترینیان: (کاک ئەحمەدی شێخ کوڕی شێخ مارفی نۆدێ ١٧٥٢ – ١٨٣٦)یە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٠٤) . ناوبانگێکی زۆر پەیداکردووە، بەهۆی ڕزگارکردنی گەنجێک لە گولە بەهۆی

(گولەبەند)ەکەیەوە، ئەم هەواڵە دەگات بە سوڵتانی عوسمانی (عبدالحمیدی دووەم ١٨٧٦ – ١٩٠٩)، سوڵتان داوا لە کاک ئەحمەدی شێخ دەکات بچێتە لای شێخ، ئەویش ناچێ، بەڵام نامە و نوشتەیەکی (گولەبەند)ی بۆدەنێرێت، ئەویش لەسەر گایەک تاقی دەکاتەوە، کاتێک گایەکە بە گولە بریندار نابێت، سوڵتان باوەڕ بەم توانایەی شێخ دەکات! لە بەرانبەر ئەمەدا سوڵتان داهاتی پێنج گوند دەدات بە کاک ئەحمەدی شێخ، گوایە هەر بەهۆی ئەم گولەبەندەوەش بووە، کاتێک ئەرمەنەکان بۆمبیان بۆ سوڵتان دانابۆوە و تەقیەوە سەدان کەس مردن، بەڵام سوڵتان هیچی لێ نەهاتووە، کاتێک سوڵتان ئەمەی بینی هاواری کرد و گوتی " من گولەبەندی کاک ئەحمەدم بەباسکەوەیە، چۆن بۆمب دەتوانێ کار لە من بکات؟" (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ١٠٨-١٠٩). بیرکردنەوە و ڕامان لەم چیرۆکە دەمانگەیەنێتە ئەو ڕاستییەی، جگە لە هەوڵدانی کاک ئەحمەدی شێخ بۆ پیرۆزکردنی کەسایەتیی خۆی لە ڕووی ئاینی و شەرعیەت دان بە دەسەڵاتی سیاسی هیچی تر نییە، بەڵام لە کۆمەڵگەیەکی خێڵەکی و زاڵبوونی ململانێی ڕێبازی ئاینی و نزمی ئاستی ڕۆشنبیری، ژینگەیەکی لەبارە بۆ ئەوەی بە ئاسانی ئەم جۆرە چیرۆک و ئەفسانانە قاڵبی ڕاستی وەرگرن و بڵاوببنەوە، ئەم کەسایەتییانەش ئەمەیان بە دەرفەت زانیوە.

ئیدمۆندس هەر لەبارەی کاک ئەحمەدی شێخ دەدوێت و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، خاوەنی بەهرە و کەرامات بووە، بەڵام زۆر حەزی لە خۆدەرخستن بووە، مێجەرسۆنیش ئەمەی وای لێکداوەتەوە بەهۆی فێڵ و جادووەوە بووە (Sone,1926,294)، بەهەمان شێوە کوردناس (هەی) هەمان بۆچوونی ئیدمۆندسی هەیە، سەبارەت بە شێخەکانی کوردستان و کردارەکانیان (هەی،٤٢،٢٠١٠)، ئەمە جگە لەم نموونانە ئیدمۆندس، چەندین ئەفسانە و چیرۆکی سەرنجڕاکێشتری باسکردووە، لەسەر (مەولانا خالید) و (شێخ بەهائەدین)ێک، کە گوایە لەهەر شوێنێک دانیشتبن گوڵ و سەوزایی لێ ڕوواوە، هەموو ئەم تێڕوانینانەی ئیدمۆندس کە هی

سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمن، باسی کردوون، بەشێکی زۆریان تائێستا ماون و گۆڕانکارییەکی ئەوتۆیان بەسەردا نەهاتووە، بە تایبەتی لەلای چینێکی کۆمەڵگەکە.

٢- بزوتنەوەی هەقە:

یەکێکی تر لەو بابەتانەی سەرنجی ئیدمۆندسی ڕاکێشاوە و بووەتە جێگای پرسیار بۆی، هاوشێوەی ژمارەیەک لە ڕۆشنبیر و نووسەری کوردی ئەم قۆناغە و لەوکاتەدا بیری حکومەتی بەخۆیەوە سەرقاڵکردبوو، هەوڵیانداوە زانیاری لەبارەیانەوە بەدەستبهێنن، ئەویش کەسێک بووە بەناوی (شێخ عبدالکریم)، دانیشتووی شەدەڵەی نزیک سەرگەڵو، هۆکاری ئەم بایەخپێدانەشیان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، تەریقەتێکی نوێی دامەزراندووە بە ناوی (حەقە- هەقە)(١٠)، دامەزراندنی ئەم تەریقەتە بەپێی نووسراوێک بە ناوی (الرقصە الصوفیة) ئەنجامی گرتبوو، کە لە یەکێک لە باپیرانی بۆی مابووەوە، ئەم تەریقەتە بە شێوەیەکی نهێنی بوو، گەلێک ڕێورەسمی سەیری لەخۆگرتبوو، لەوانە سۆفیان بینیوە تا سەر و ملی لە ڕیخ ناوە و زکری خوای کردووە، پیاویان بینیوە جلی ژنی لەبەردابووە، ژن و پیاو بەیەکەوە لە حەوزی مزگەوت مەلەیان کردووە و سەگیان لەگەڵ خۆیان بردۆتە ناو ئاوەکەوە، دوای جەزم بوون و حاڵ لێهاتنی کۆمەڵێک سۆفی پەڕی قورئانیان سووتاندووە (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٥١-٢٥٢) لەبارەی دروستی و نادروستیی ئەم کردارانەیان، ئیدمۆندس دەڵێت: "من خۆم گومانم نییە لەوەی ئەم کارانەیان کردووە، چونکە هەموو ئەو زانیارییانەم لە مەئمورە نهێنییەکانی خۆمەوە وەرگرتووە" (ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٥٢) لەبارەی ئەمەوە شێخەکانی بەرزنجە بانگکرانە سلێمانی، تاکو وەڵامی ئەم کارە بدەنەوە، سەرەڕای سەرکۆنەکردنی ئەم کارە، ئەمەشیان گوتووە ئەگەر مورید لە حاڵەتی جەزمبوون و حاڵلێهاتنیدا لەهۆش بچێ یان کارێکی نەگونجاو و دژبەئاینی لێ ڕووبدات، ئەمە تاوان نییە

(ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٥١-٢٥٣)، دیارە ئەمەش پاساوهێنانەوەیە بۆ پیاوی ئاینی، ئەگەر کارێکی نەشیاو ئەنجامبدات. هەر لەم بارەیەوە ژمارەیەک نووسەر ئەم تێڕوانینانەی ئیدمۆندس بە هەڵبەستراو دەزانن و پێیان وایە ئیدمۆندس ئەم تۆمەتانەی داوەتە پاڵ شێخ عبدالکریم و مەبەستێکی سیاسی لە پشتەوە بووە (عەسکەری،٢٠٠٨، ٤١).

٣- ئێزیدییەکان

ئێزیدییەکان کەمتر لە کەمینە ئاینییەکانی تری ڕۆژهەڵات لە دونیای ڕۆژئاوادا ناسرابوون، ئەو قۆناغەی، کە ئیدمۆندس لە کوردستاندا ژیاوە، پاش بڵاوبوونەوەی بەشێک لە بیروباوڕە جیاوازەکانیانی ئەم ئاینە، وای لە خەڵکانێکی زۆر کردووە، بەدوای نهێنییەکانی ئەم گروپە ئاینییەدا بگەڕێن و لێکۆڵینەوەی لەبارەیەوە بکەن، ئیدمۆندسیش یەکێکە لەو نووسەرانەی هەوڵیداوە لەبارەیانەوە بزانێت، بەڵام لێکۆڵینەوەکانی ئەو تاڕادەیەک جیاوازە بەراورد بە لێکۆڵینەوەکانی پێش خۆی لەبارەی ئێزیدییەکان، چونکە ئیدمۆندس خۆی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ئەو کتێبەی ئەو لەبارەی ئێزیدییەکانەوە، لە بنەڕەتدا بریتییە لە یاداشتەکانی خۆی لە نێوان ساڵانی ١٩٣٠-١٩٤٥، کە تۆماریکردوون، دواتر لە ساڵی ١٩٦٧ لە ژێر ناوی (A Pillgrimage to Lalishحەج بۆ لالش) چاپی کردووە، خۆی دەڵێت: "زانیاری لەبارەی بنەچە و بیروباوڕی ئێزیدییەکان لەلایەن نووسەرانەوە جێگای گفتوگۆی توندە، بەڵام من لە نووسینی کتێبی حەج بۆ لالش تەنیا ئەو شتانەم تۆمارکردووە، کە بە چاوی خۆم بینیومە یان لە کاتی گفتوگۆ و ئەرکە فەرمییەکانم لە خودی ئێزیدییەکانم بیستووە"(Edmonds,1967,3)، واتە نووسینەکانی ئەو لەبارەیانەوە بریتییە لە وتەی ئێزیدییەکان خۆیان و هیچ شتێکی لە نووسەران و گەڕیدەکانی پێش خۆی وەرنەگرتووە. ئەوەی زۆر سەرەنجی ئیدمۆندسی ڕاکێشاوە، ئەو چیرۆک و ئەفسانانەبووە، کە خۆیان باوەڕیان پێی

هەبووە، بەڵام تێگەیشتنی بۆ ئیدمۆندس سەخت بووە، وەک چیرۆکی دروستبوونی زەوی لە باوەڕی ئێزیدییەکان و ئەفسانەی لەدایکبوونی کوڕان بەبێ باوک و دروستکردنی (شێخ سن) لە ددانێ مرۆڤێکەوە لەلایەن شێخ عادی(Edmonds,1967,6).

ئیدمۆندس لە ئەنجامی پرسین و گفتوگۆکردن لەگەڵ پەیڕەوکارانی ئاینەکە گەیشتۆتە ئەو باوەڕی، ئێزیدی لە بنەڕەتدا ڕێکخراوێکی برایەتی سۆفیگەری ئیسلامییە، (شێخ عادی کوڕی موسافیر)(١١)دامەزرێنەری ئەم ئاینەیە، کە سۆفییەکی بەناوبانگی موسڵمان بووە، کاتێک کۆچی دوایی کردووە لە (لالش) بەخاکسپێردراوە، کە دەکەوێتە نزیک (٣٠) کیلۆمەتری باکووری شاری موسڵ (Edmonds,1967,3).

توێژەرێک لەبارەی باوەڕی ئێزیدییەکانەوە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ئەوان باوەڕیان وایە خودایەکی یەکتا هەیە، کە جیهانی ئافراندووە، بەڵام بەرپرسیاریەتیی زەویی بە حەوت فریشتە سپاردووە، کە خۆیان لە دروستکردنیدا بەشداربوون، یەکێ لەو فریشتانە ناوی (سوڵتان ئێزیە)، کە پێدەچێت مەبەستیان لە خەلیفە (یەزیدی کوڕی معاویە) بێت (ئێزەدی،٢٠٠٢، ٦٩-٧٠)، ئیدمۆندس لەبارەی فریشتەکان و ژمارەیان، بۆچوونێکی تری هەیە و دەڵێت: "ژمارەیان شەش فریشتەیە، لە بنەڕەتدا شەش کەسی ئاسایی بوون، گۆڕاون بۆ بوونەوەرێکی ڕۆحیی ئاسمانی، مەلیکە تاوس سەرۆکایەتییان دەکات، هەموو پایزێکیش لە مەزارگەی شێخ عادی کۆدەبنەوە، بۆ بڕیاردان لەسەر ڕێڕەوی ڕووداوەکانی ساڵی داهاتوو، ئەمەش فیستڤاڵی گەورەی پایزە (مەجلیس)ی پێدەگوترێت" (Edmonds,1967,3).

بە تواناترین فریشتە لە ناویاندا (مەلیک تاوس)ە، وەک جێگری خودا خۆی نیشاندەدات، پەیوەندییەکی پتە و نەپچڕاوی لەگەڵ خودادا هەیە، ئیدمۆندس دەڵێت: "یەکێک لەو کەسانەی گفتوگۆم لەگەڵیدا کرد بە

شێوەیەکی ڕاشکاوانە لەبارەی باوەڕی خۆیان بە مەلیکە تاوس زانیاری پێدام و چیرۆکێکی بۆ گێڕامەوە، کە چۆن مەلیکە تاوس ڕەتیکردۆتەوە گوێڕایەڵی فەرمانی خودا بکات، بۆ کڕنۆش و پەرستنی ئادەم، بە پاساوی ئەوەی، کە نەگونجاو دەبێت ئەگەر فریشتەیەکی سەرەکی بەم شێوەیە دان بە باڵادەستیی مرۆڤێکی فانیدا بنێت (Edmonds,1967,4)، ئەمەش هەمان چیرۆکی شەیتانە لەناو قورئاندا، بۆیە ئیدمۆندس جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە بۆ ماوەیەکی درێژ لای ڕۆژئاواییەکان بەهەڵە ناسێنراون و بە شەیتانپەرستن ناوزەندکراون، وشەی شەیتانیش لەلای ئێزیدییەکان قەدەغەیە. لەبارەی باوەڕی ژیانی دوای مردنیش، ئێزیدییەکان باوەڕیان بە دۆزەخ نییە، بەڵکو باوڕیان بە (دۆنایدۆن- گواستنەوەی ڕۆح) هەیە (Edmonds,1967,4-5).

٤- ئەهلی هەق یان (کاکەیی):

(ئەهلی هەق یان کاکەییەکان)، بەشێکی ترن لە کەمینەی بیروباوەڕە ئاینییەکانی کوردستان، سەرەنجی ئیدمۆندسیان ڕاکێشاوە، هەوڵیداوە لە بارەیانەوە زانیاری کۆبکاتەوە، تەنانەت وتارێکی گرنگی لەژێر ناوی (of the Ahli haqq in Iraq The beliefs and practices بیروباوەڕ و ئەرکە ئاینییەکانی ئەهلی هەق لە عێراق) نووسیوە.

ئیدمۆندس ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کاکەییەکان بەشێکن لە برایەتیی گرووپە ئیسلامییەکان، بە شێوەیەک لە شێوەکان بەستراونەتەوە بە سۆفییەکان و سۆفیگەری، بنەمای ئەم ئاینە بریتییە لە گەڕان بەدوای (حەق –حەقیقەت) بانگەوازی ئەوە دەکەن ئەوان تائێستا لە سەر تەریقەتە ڕاستەکەی خۆیانن و پابەندن بە شەریعەت، کە بریتییە لە لێکدانەوەی یاسای نووسراوی ئاسمانی (قورئان) (Edmonds,1959B, 3).

ئەو ڕێبازە لە ناوچەی (پردێوەر)ی هەورامان سەریهەڵداوە، کە دەکەوێتە سەر سنووری عێراق – ئێران، لەلایەن (سوڵتان ئیسحاق)ەوە دامەزرێنراوە، ناوی کاکەیی لەو ئەفسانەیەوە هاتووە، کاتێک مزگەوتی شێخ عیسای بەرزنجی نوێکرایەوە بۆ ئەوەی ڕاگرێکی نوێی بۆ دابنرێت بۆ بنمیچەکەی، خۆی نەگرت، بەڵام (ئیسحاقی کوڕی شێخ عیسا) هەرچەندە بە تەمەن بچووک بوو، چووە سەر بنمیچەکە و بانگی برایەکانی کرد و گوتی ڕاگرەکە پاڵبنێن، بەم شێوەیە توانی ڕاگرەکە لە شوێنی خۆی دابنێت و جێگەی خۆی گرت، گوایە تا ئێستا ئەم ڕاگرە ماوە (Edmonds,1959B,4؛ ئیدمۆندس،٢٠٠٤، ٢٢٧). لە ڕاستیدا ئەمەش جێگەی گومانە، منداڵێک بتوانێ کارێکی وا ئەنجامبدات، بەڵام ئەم چیرۆکانە لە زۆربەی زۆری ئاینەکان بەدیدەکرێت، ئەفسانەیەک دەدرێتە پاڵ کەسایەتیی سەرەکیی ئاینەکان، بۆ ئەوەی لەلایەن پەیڕەوکارانیەوە بە پیرۆز سەیربکرێت.

ئیدمۆندس لەبارەیانەوە زیاتر دەدوێت و دەڵێت: "ئەمانە خۆیان بە پیاوی خودا دەزانن و (خودا ناسن)، ئەم ناوانەی ئەم گرووپە لە خۆیان ناوە هیچ کامیان ڕەنگدانەوەی ناوەرۆکی ئاینەکەیان پێوە دیار نییە، چونکە گرووپی تریش هەن خۆیان بە هەق دەزانن، ئەم گرووپە هەندێک جار (عەلیو ڵڵاهی)شیان پێدەگوترێ، چونکە شوێنێکی بەرزیان بۆ (علی کوری ئەبو تالیب)ی ئامۆزای پێغەمبەر داناوە "(ئیدمۆندس،٢٠٠٤: ٢٢٦).

ئیدمۆندس باوەڕی وایە ئەوەی دەربارەی ئەو چیرۆکانەی لە بارەیانەوە باس دەکرێت، وەک ڕابواردنی شەوانە و چراکوژانەوە و ئەم جۆرە کارە ناشیرنانەی دەخرێتە پاڵ گرووپی کاکەییەکان، هیچ گومانێک لەوەدا نییە ئەمانە بە تەواوی درۆن و دوورن لە ڕاستی (ئیدمۆندس،٢٠٠٤: ٢٢٧–٢٢٨)، توێژەرێکیش لەو بارەیەوە دەڵێت: ئەمەش شتێکی بەڵگە نەویستە بوونی چەند ئاین و باوەڕێکی جیاواز لە

ناوچەیەکدا، وا دەکات قسە و قسەڵۆک و تۆمەت و شتی ناشیرین بخەنە پاڵ یەکتری، کاکەییش لەگەڵ موسڵمانەکان دژایەتی لە نێوانیاندا هەبووە، دەکرێت ئەمە هۆکارەکەی بێت (هەورامانی،١٩٨٤: ١٢).

هەروەک لەپێشەوە ئاماژە بۆ ئەوە کرا (سوڵتان ئیسحاق) بە دامەزرێنەری ئەم ئاینە دادەنرێت، ئیدمۆنس دەڵێت: "ئەو کەسانەی لێی نزیک بوون سێ گرووپی حەوت کەسی بوون، ناویان (حەوت تەن) و (حەوتە وانە) و (حەوت خەلیفە) بوو، دواتر لە ناو (حەوتا و دوو پیر)دا، حەوت خەلیفە هەڵدەبژێردرێت بۆ ئەوەی ببنە ڕێبەر، هەر کاکەییەک دەبێت پابەندبێت بە (سەید)" (Edmonds,1959B, 2)، بەڵام باوەڕداری کاکەیی ئازادە لە دیاریکردن و هەڵبژادنی (شێخ و ڕێنوێنیکەر)، ئیدمۆندس جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە پرسیاری لە کەکاکەییەکان کردووە، باوەڕی تەواویان بە شێخ و ڕێنوێنیکارەکانی خۆیان هەیە، تەنانەت بۆ چارەسەری نەخۆشییەکانیشان، وەک (گەشکە و شەلەلی و مارانگەز) (ئیدمۆندس،٢٠٠٤: ٢٣١-٢٣٢).

لەبارەی ژنهێنان لای کاکەییەکان، باوەڕیان وایە دەبێت ژن و ژنخوازی لە نێوەخۆیان بێت، کچ بدرێت بە کەسی ناسراو و تەڵاقدانیش ڕێگە پێنەدراوە، مەگەر بە هۆکارێکی دیاریکراوی باوڕپێکراو نەبێت، لەم بیروباوەڕەدا شێخ و مرید بۆ پەیوەندیی ژن و مێردایەتی پێکناشێن (Edmonds,1959B, 6-7)، ئەوەی جێگای تێبینییە، سەرەڕای زۆربەی سەرچاوە کوردناسییەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە ڕێبازی کاکەیی بیروباوەڕێکی داخراوە بەسەر خۆیدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئیدمۆندس توانیویەتی لە ڕێگەی پرسیارکردن لێیان زانیاریی پێویست لەسەریان کۆبکاتەوە.

ئەنجام

لە کۆتاییی توێژینەوەکەدا بە کورتی چەند ئەنجامێک دەخەینەڕوو:-

١-ئیدمۆندس لە ڕووی کەسایەتییەوە خاوەن کەسیەتییەکی توندوتیژ بووە، هەوڵیداوە هەموو بیروباوەڕە سیاسییە جیاوازەکان بە زەبری هێز سەرکوت و بێدەنگ بکات، ئەمەش لە بەشێک لە نووسینەکانیدا بەدیاردەکەوێت، بە تایبەتی لە کتێبی (کورد تورک عەرەب) تاڕادەیەک لە کەوتنە ژێر کاریگەریی سیاسەتی ئینگلیزی پێوەدیارە، بە تایبەتی لە تێڕوانینی بۆ بزوتنەوە کوردییەکان، بۆ نموونە ڕقێکی زۆری لە شێخ محمود و شۆڕشەکەی بووە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەو لێکۆڵینەوانەی ئەنجامیداون لە بواری کوردناسی، بە تایبەتی لە تێڕوانینی بۆ کۆمەڵگە و ئاینی کورد، ئەوا زۆر بە وردی و وریاییەوە پەنجەی لەسەر زۆرێک لە کێشە و گرفتەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری داناوە، کە لەو کاتەدا لە کوردستان ڕێگربوون لەبەردەم پێشکەوتنی کۆمەڵگە.

٢- نووسینەکانی ئیدمۆندس بێکەموکوڕی نین و بوونەتە جێگای ڕەخنەی ژمارەیەک لە نووسەرانی کورد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نووسینەکانی تا ڕادەیەکی لەلایەن زۆرێک لە کوردناسان و نووسەرانی کوردیش بۆ نووسینەوەی مێژووی کورد زۆر گرنگن، وەک سەرچاوەیەکی ڕەسەن پشتیان پێبەستراوە.

٣-پاش گەڕانەوەی ئیدمۆندس بۆ بەریتانیا و بەردەوامیی کارکردنی لەسەر کوردناسی، بە ڕوونی دەردەکەوێت نووسینەکانی جۆرێک لە نەرمییان پێوەدیارە بە تایبەتی لە کتێبی (کێشەی کورد)، بە بەراورد بە نووسینە توندەکانی کتێبی (کورد تورک عەرەب).

٤-بۆمان دەردەکەویت بەشێک لە پێشبینی و تێڕوانینە سیاسییەکانی ئیدمۆندس بەرانبەر بە کورد ڕاست دەرچوون، کە لەو کاتەدا پێشبینی کردووە، بە تایبەتی لە تێڕوانینی بۆ هەڵوێستی سیاسیی (شێخ مەحمود) و پشتبەستنی بە تورکەکان، کە پێیوابوو ئەنجامی خراپی دەبێت، لەلایەکی تریشەوە پێیوابوو؛ کوردی عێراق بێهودە دڵخۆشن بە شۆڕشی ١٤ ی تەمووز، لەکاتێکدا هیچ گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ بۆ کورد دروستناکات.

٥-نووسینەکانی ئیدمۆندس بە تایبەتی لە کتێبی (کورد تورک عەرەب) بە بەراورد لەگەڵ زۆرێک لە بەرهەمی کوردناسانی هاوکاتی خۆی، زۆر باشتر دەردەکەوێت بە تایبەتی لە ڕووی ڕێبازی نووسین و ئەو وردەکارییەی لە زانیارییەکاندا هاتوون، چەند میتۆدێکی زانستیی بەکارهێناوە، بە تایبەتی نووسینەوەی مێژووی ئەم قۆناغەی کورد بە شێوەی زارەکی و پشتبەستن بە وەرگرتنی زانیاری لە خەڵکی شارەزای ناوچەکە، لە هەندێک کاتی تریشدا میتۆدی بەراوردکاری بەکارهێناوە، لە ڕێگەی گەڕانەوە بۆ سەرچاوە نووسراوەکان و بەراوردکردنی لەگەڵ ئەو زانیارییانەی لە ڕێگەی پرسیارکردن بەدەستیهێناون بۆ ئەوەی زانیارییەکان پشتڕاستبکاتەوە.

پەراوێزەکان:

(١) بەهۆی ئەوەی لە تەوەرەی دووەم، بۆ تێڕوانینی ئیدمۆندس پشت بەم کتێبە دەبەستین، بۆیە لێرەدا بە وردی لەبارەی ناوەرۆکی کتێبەکەوە نادوێین.

(٢) لە تەوەرەی دووەمی توێژینەوەکە باس لە ئاینی یەزیدی دەکەین لە دیدی ئیدمۆندس بە پشتبەستن بە کتێبی حەج بۆ لالش، بۆیە لێرە تەنیا کتێبەکە دەناسێنین.

(٣) محمد ئەمین زەکی دەڵێت: ئەم بەردنووسە لەلایەن (ئیدمۆندس)ەوە دۆزراوەتەوە، ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات وتارەکە لەژێر ناوی (دوو شوێنەواری دێرین لە کوردستان) بووە (بەگ،٢٠٠٥، ٦/٣)، بەڵام دواتر بەهۆی ئەوەی شوێنەواری تری لە باشووری کوردستان دۆزیوەتەوە ناونیشانەکەی گۆڕیوە بۆ (دوو شوێنەواری دێرین لە باشووری کوردستان).

(٤) نەرام- سین یەکێکە لە پادشایانی ئەکەدی، سەبارەت بە بەردنووسەکە، زانیاری لەبارەی شەڕێکی کۆنی لە کوردستان بۆ پاراستوین، کە لە دەوروبەری (٤٧٠٠)ساڵ لەمەوبەر لە نێوان (ئەکەدی و لۆلۆیی)یەکان ڕوویداوە، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە (قەرەداغی، ٢٠٠٥، ١٠٦-١٠٧).

(٥) ئەوەی ئیدمۆندس باسی لێوە دەکات، بریتییە لەو ڕووداوەی، کە شێخ ئەحمەدی بارزان لەگەڵ زێبارییەکان لە ساڵی ١٩١٩ز دا پەلاماری ئاکرێیاندا، تیایدا (بێڵ)ی حاکمی سیاسی بەریتانیا و (سکوت)ی یاریدەدەریان کوشت (المتولي،٢٠٠١، ٢١٧).

(٦) ئەم هەڵوێستەی نوری سەعید لە سۆنگەی باوەڕبوونی نەبوو، بە چارەسەرکردنی پرسی کورد، بەڵکو بەهۆی ڕووداوەکانی جەنگی دووەمی جیهانییەوە بوو، سیاسەتی حکومەتی بەریتانیا لە عێراق لەم قۆناغەدا بریتیبوو، لە هاندانی دەسەڵاتدارانی عێراق لەوەی تابکرێت بارودۆخەکە بە هێمنی ڕابگرێت لەگەڵ کورددا. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە (قادر،٢٠٠٧، ١٥٨).

(٧)بارۆن به واتای خانەدان دێت، کە یەکێکە لە پلە و نازناوەکانی چینی ئەرستۆکراتی ناو سیستمی دەرەبەگایەتیی سەدەکانی ناوەڕاست لە ئەوروپا، ئەم پلەیە بۆ ماوەییە و لەژێر چاودێری پاشادا سەرپەرشتیی ناوچەیەک دەکات، لە فیکۆنت بچووکترە و لە بارونیت گەورەترە(Njeng,1986,2).

(٨) دیارە ئیدمۆندس مەبەستی (نەجیبە خانی جەلیزادە)یە کچی مەلای گەورەی کۆیەیە، کە یەکەم کچە چووە بۆ خوێندنگای تێکەڵاو لە کوردستان. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە(تەیب،٢٠٠٨، ١٣٥).

(٩) وشەی سۆفی لە (سوف)ەوە هاتووە، واتە خوری، ئەم دەستەواژەیە بەو کەسانە گوتراوە، کە جلوبەرگی لە سوف دروستکراویان لەبەرکردووە، لەبەرکردنی سوف ڕەوشتی وەلی و پیاوچاکان بووە (شوان،٢٠٠١، ٢١).

(١٠) هەقە بزوتنەوەیەکی ئاینی کۆمەڵایەتی بوو، لە ساڵی ١٩٢٠ دامەزراوە، سەر بە تەریقەتی نەقشبەندییە (سوڵتانی،٢٠٠٣، ٢٤١).

(١١) شێخ عەدی یان شێخ ئادی، لە ساڵی ١٣٠٧ز لە سوریا لەدایکبووە، بە دامەزرێنەری ئاینەکە دادەندرێت، لە ساڵی ١١٦٠ز کۆچی دوایی کردووە، ئاشنایەتی لەگەڵ شێخ عبدالقادری گەیلانیدا هەبووە، گۆڕەکەی پیرۆزترین شوێنی ئێزیدییەکانە (الحسني،١٩٦١، ٢-٣).

لیستی سەرچاوەکان:

١-سەرچاوە کوردییەکان:

-ئەحمەد، کەمال مەزهەر(٢٠٠١)، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد، ب٢، هەوێر.

-ئەحمەد، کەمال مەزهەر(٢٠٠٨)، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا، گرین گالۆری، لوبنان، ب١.

-ئۆقە، کەمال میم(٢٠٠٠)، کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ، و: سەلام ناوخۆش، خەبات، دهۆک.

-ئیدمۆندس، سیسیل جۆن(٢٠٠٤)، کورد تورک عەرەب، و: حامید گەوهەری، هەولێر.

- ئیدمۆندس، سیسیل جۆن(٢٠٠٨)، کێشەی کورد، و: ئەبوبەکر صالح، خانی، دهۆک.

-ئیبراهیمی، سید کەمال(٢٠٠٨)، مێژووی کورد و ئیبراهیم یونسی، گۆڤاری مێژوو، ژ٥.

-ئێزەدی،میهرداد(٢٠٠٢)، ئاین و تایفە ئاینیەکان لە کوردستان، و: کامەران فەهمی، بیرو هۆشیاری(ی.ن.ک).

-بەسری،میر(٢٠٠٢)، ناودارانی کورد، و: عەبدولخالق عەلائەدین.

-بەرزنجی، ئەحمەد سەید عەلی(٢٠٠٧)، سایکس بیکۆ و ترازاندنی جەمسەری کێشەی کوردی باشور، سلێمانی.

-بەگ، محمد ئەمین زەکی(٢٠٠٥)، تاریخی سلێمانی و وڵاتی، شڤان،ب٣.

-برونەسن، ماریتن ڤان(١٩٩٩)،ئاغا و شێخ و دەوڵەت، و: کوردۆ، سلێمانی، ب١.

-بێکەس، فایەق(١٩٧٠)، دیوانی بێکەس، چاپخانەی شەفیق، بەغداد.

-بوا، توما(١٩٧٥)، مع الاکراد، ت: أواز زنكنه، الجاحض, بغداد.

-تەیب، جەمال فەتحوڵا(٢٠٠٨)،کۆیە لە نێوان ساڵانی١٩١٨-١٩٥٨، شەهاب، هەولێر.

-حیلمی، ڕەفیق(٢٠٠٣)، یاداشت، سەردەم، سلێمانی.

-ڕیچ، کلۆدیس جیمس(١٩٩٢)، گەشتی ڕیچ بۆ کوردستان، و: محمد حمەباقی، تەورێز.

-السبعاوی، عەونی عبدالرحمن(٢٠١٠)، مێژووی ئەمریکای نوێی و هاوچەرخ، و: محمد عبدالله کاکە سور، ڕۆژهەڵات، هەولێر.

-سندی، بەدرخان(٢٠٠٨)، کۆمەڵگەی کوردی لەدیدی ڕۆژهەڵاتناساندا، و: اسماعیل ابراهیم سعید، خانی، دهۆک.

-سوڵتانی، محمد(٢٠٠٣)، ڕاپەڕینی عەلەوییەکانی زاگرۆس، و: حەسەن عبدالکریم و کەمال ڕەشید، وەزارەتی کشتوکاڵ و ئاودێری، سلێمانی.

-سۆن، ئی.ب(٢٠٠٧)،چەند سەرنجێک دەربارەی هۆزەکانی کوردستانی خواروو، و: نەجاتی عەبدوڵلا، شوان، سلێمانی.

-شوان، ئیبراهیم(٢٠٠١)، سۆفیگەری، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

-خەسباک، شاکر(٢٠٠٥)، کوردو مەسەلەی کورد، و: ئەمجەد شاکەلی، ئاراس، هەولێر.

-عەلی، عوسمان(٢٠١٠)، چەند لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی بزافی هاوچەرخی کورد، و: کامەران بابان زادە، چوارچرا، بەرگی دووەم.

-عەسکەری، مستەفا(٢٠٠٨)، ئاورِ دانەوەیەک لە بزوتنەوەی هەقە، ئاراس، هەولێر.

-عەبدوڵلا، نەجاتی(٢٠٠٩)، بیبلۆگرافیای کوردناسی، حاجی هاشم، هەولێر.

-قەرەداغی، فازیل(٢٠٠٥)، مێژووی دێرینی کوردستان، سلێمانی.

-کۆچێرا، کریس(٢٠٠٤)، کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست، و: حەمە کەریم عارف، شڤان، سلێمانی.

-نیکیتین، باسیل(١٩٩٧)، و: هێدی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

-هەی، دبلیو ئارِ(٢٠١٠)دوو ساڵ لە کوردستان، و: لوقمان باپیر، رِۆژهەلات، هەولێر.

-هەورامانی، محمد ئەمین (١٩٨٤)، کاکەیی، چاپخانەی الحوادیث، بەغداد.

٢- سەرچاوە عەرەبییەکان:

-الحسني، السيد عبدالرزاق(١٩٦١) اليزيديون في حاضرهم وماضيهيم، مطبعة العرفان.

-شريف، هيوا حميد(٢٠٠٦)، توفيق وهبي حياته و دورها السياسي والثقافي، شڤان، السليمانية.

-قادر،أحمد محمدامين(٢٠٠٧)، موقف مجليس النواب العراقي من القضية الكردية ١٩٢٥-١٩٤٥، ژين، السليمانية.

-المتولي، محسين محمد(٢٠٠١)، كرد العراق, بيروت.

-المسعودي(٢٠٠٥)، مروج الذهب ومعادن الجوهر، المكتبة المصرية، ج٢، بيروت.

-محو، لقمان.أ(٢٠٠٧)، الكورد والكردستان، ترجمة: هڤال، مطبعة ئاراس، أربيل.

-مينورسكي(١٩٦٨)، الاكراد ملاحضات وانتباعات، ترجمة: معروف خزنەدار، بغداد.

-ويغرام، دبليو.أي(٢٠٠١)، مهد البشرية الحيات في شرق كردستان،ت: جرجيس فتح الله، ئاراس.

٣-سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

-Edmonds, Cicil John (1925), Two Ancient Monoments in Southern Kurdistan, The Geographical Journal.

-Edmonds, Cicil John (1928), Two More Ancient Monoments in Southern Kurdistan, The Geographical Journal.

- Edmonds, Cicil John (1931), A Third Note on Rock Monoments in Southern Kurdistan, The Geographical Journal.

- Edmonds, Cicil John (1957), The Kurdish of Iraq, The Middle East Journal.

- Edmonds, Cicil John (1959A), The Kurdish and Revelution in Iraq, The Middle East Journal.

- Edmonds, Cicil John (1959B), The Belifs and Practices of the Ahli Haqq in Iraq, The Middle East Journal.

-Wahaby,Tayfiq and Edmonds, Cicil John (1966),Kurdish English Dictionary, London.

-Edmonds, Cicil John (1967), A Pligrimage to Lalish, London, Royal Asiatic Society.

-Roshani, Dilan(2013), Cicil John Edmonds1889-1979, Kurdish Acadamy of Language,Middle East Center.

-Son, Ely Banster (1926), To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London.

-Njeng, George (1986), The Fudal system in medieval Europe (7th-14th century), Omega.

الملخص

إن الدراسات الكوردية والتي هي إحدى الفروع الهامة للاستشراق، تهتم بالمواضيع ذات الصلة بالكورد و كوردستان. ويعد ادموندس أحد أهم الذين حاول من خلال مؤلفاته وكتاباته العلمية، أن تبحث حول المواضيع الكوردية المختلفة.

يتكون هذا البحث من تمهيد ومحورين فضلا عن النتائج، في التمهيد تناولنا حياة ادموندس وشخصيته، أما المحور الاول فقد تم تسليط الضوء على نتاجاته العلمية حول الكورد. في حين تطرق المحور الثاني الى أبرز وجهات نظره حول الكورد، خاصة فيما يتعلق باالاحوال الاجتماعية و الدينيية. إن السؤل الرئيسي الذي يطرح نفسه هو هل أن نتاجات الكتاب الكورد في القرن العشرين كافية لفهم التاريخ الكوردي، أم أن ذلك بحاجة ماسة الى كتابات و مؤلفات المستكردين الاجانب. بحيث يمكن أن يعد كمصادر أساسية و رصينة لتدوين تاريخ الكورد. إن نتائج هذا البحث تظهر مدى أهمية نتاجات ادموندس حول الكورد بأعتباره مصادر مهمة لتدوين تاريخ الكورد في القرن العشرين، لاسيما أنه تناول الجوانب المختلفة للكورد كالاجتماعية والدينية. محاولا إظهار قدر كبير من الحيادية والعلمية عند تطرقه للمواضيع أعلاه.

Abstract

Kurdish studies is one of the crucial branches of orientalism, which investigates topics about Kurdistan and related topics. C.J. Edmonds is considered a pioneering Kurdish studies expert whose work mainly concentrated on topics related to Kurdistan and the Kurdish people. The current research consists of an introduction and two sections and a conclusion is followed. In the introduction, some aspects of life of Edmonds are discussed. In the first section, Edmonds’s scientific works, books, and articles about the Kurdish people are discussed. In the second section, the most prominent perspectives of Edmonds's works about Kurdish people are discussed with special emphasis on his opinions about religion and sociological aspects of Kurdish people. The main question of the current study is whether Kurdish sources published in the 20th century are enough to develop a deep understanding of the Kurdish people and community after the collapse of the Othman empire, or whether they did not fully answer the questions that may arise now and then. In this case, the study also wishes to analyze the need for adopting and discussing the orientalist who wrote about Kurdish people and Kurdistan. The findings of the research indicate that Edmonds’s works are unbiased and valuable works that present a deep insight into the Kurdish people and Kurdistan.